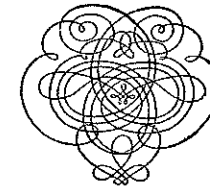

KANT
190.090.33
KAW

IMMANUEL KANT

ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΗ ΤΩΝ ΗΘΩΝ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ - ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ - ΕΠΙΛΕΓΟΜΕΝΑ
ΚΩΣΤΑΣ ΑΝΔΡΟΥΛΙΔΑΚΗΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΟ ΠΑΤΡΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΟ ΠΑΤΡΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΟ ΠΑΤΡΩΝ

ΣΜΙΛΗ

Περὶ τῆς σχέσης τῶν ἱκανοτήτων τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος πρὸς τοὺς ἠθικοὺς νόμους¹⁵

Ἐπιθυμητικὸ εἶναι ἡ ἱκανότητα νὰ εἶναι κανεὶς μέσω τῶν παραστάσεων του ἡ αἰτία τῶν ἀντικειμένων τῶν παραστάσεων αὐτῶν. Ἡ ἱκανότητα ἐνὸς ὄντος νὰ πράττει σύμφωνα με τὶς παραστάσεις του λέγεται ζωή.¹⁶

Μὲ τὴν ἐπιθυμία ἢ τὴν ἀπέχθεια συνδέεται, πρῶτον, πάντοτε ἡδονὴ ἢ λύπη, ἡ δεκτικότητα τῶν ὁποίων ἀποκαλεῖται *συναίσθημα*: ἀλλὰ δὲν συμβαίνει πάντοτε τὸ ἀντίστροφο. Διότι μπορεῖ νὰ ὑπάρχει μία ἡδονὴ ποὺ δὲν συνάπτεται με ἀπολύτως καμιά ἐπιθυμία τοῦ ἀντικειμένου, ἀλλὰ ἀπλῶς καὶ μόνο με τὴν παράσταση ἐνὸς ἀντικειμένου τὴν ὁποία δημιουργεῖ κανεὶς (ἀδιάφορο ἂν τὸ ἀντικείμενο τῆς παράστασης αὐτῆς ὑπάρχει ἢ ὄχι). Ἐπίσης, δεύτερον, ἡ ἡδονὴ ἢ ἡ λύπη γιὰ τὸ ἀντικείμενο τῆς ἐπιθυμίας δὲν προηγείται πάντοτε ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία καὶ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ θεωρεῖται ὅπωςδήποτε ὡς αἰτία, ἀλλὰ μπορεῖ νὰ θεωρεῖται καὶ ὡς ἀποτελεσμά της.

Ἀλλὰ τὴν ἱκανότητα νὰ ἔχομε ἡδονὴ ἢ λύπη σὲ μία παράσταση, τὴν ἀποκαλοῦμε *συναίσθημα*, ἐπειδὴ καὶ τὰ δύο περιέχουν τὸ ἀπλῶς καὶ μόνο ὑποκειμενικὸ στοιχεῖο στὴν κατάσταση τῆς παράστασής μας καὶ ἀπολύτως καμιά σχέση πρὸς ἓνα ἀντικείμενο με σκοπὸ μιὰν ἐνδεχόμενη γνώση του* (οὔτε καὶ τὴ γνώση τῆς κατάστασής μας): ἀντιθέτως,

212

* Μποροῦμε νὰ ὀρίσουμε τὴν αἰσθητικότητα ὡς τὸ ὑποκειμενικὸ στοιχεῖο τῶν παραστάσεών μας ἐν γένει: πράγματι, ἡ διάνοια εἶναι ἐκείνη ποὺ συσχετίζει πρῶτη τὶς παραστάσεις με ἓνα ἀντικείμενο, δηλαδὴ μόνη ἢ διάνοια σκέπτεται κατὰ μέσῳ τῶν παραστάσεων. Ἀλλὰ τὸ ὑποκειμενικὸ στοιχεῖο τῆς παράστασής

15. Σχετικῶς με τὶς ψυχικὲς ἢ πνευματικὲς ἱκανότητες ἢ δυνάμεις καὶ τὴ διαίρεσή τους, πρβλ. ἰδίως ΚΚΔ, Εἰσαγωγὴ III, Ἀκαδ. V 177-9 καὶ πίνακας, σ. 198 (μετάφρ. σ. 82-4, 106): Πρώτη Εἰσαγωγὴ, κεφ. XI.

16. Πρβλ. ΚΠΛ, V 15-17 ὑποσ. (μετάφρ. σ. 20-21 ὑποσ.).

ένω ακόμη και τὰ αἰσθήματα, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ιδιότητα ἢ ὁποία ἐνυπάρχει σὲ αὐτὰ λόγω τῆς ὑφῆς τοῦ ὑποκειμένου (π.χ., τοῦ ἐρυθροῦ, τοῦ γλυκοῦ κ.ο.κ.), ἐν τούτοις, ὡς τμήματα τῆς γνώσης, συσχετίζονται ἐπίσης μὲ ἕνα ἀντικείμενο, ὅμως ἢ ἡδονῆ ἢ ἡ λύπη (γὰρ τὸ ἐρυθρὸν καὶ τὸ γλυκὸ) δὲν ἐκφράζει ἀπολύτως τίποτε στὸ ἀντικείμενο, παρὰ μόνο κάποια σχέση πρὸς τὸ ὑποκείμενο. Ἡ ἡδονῆ ἢ ἡ λύπη ἀφ' ἑαυτῶν δὲν μποροῦν νὰ ἐξηγηθοῦν ἐγγύτερα, καὶ μάλιστα ἀκριβῶς ἐξαιτίας τοῦ λόγου ποὺ ἀναφέραμε, παρὰ μόνο μποροῦμε τὸ πολὺ νὰ ἀναφέρομε ποιῆς συνέπειες ἔχουν σὲ ὀρισμένες καταστάσεις, γιὰ νὰ τὶς καταστήσομε γνῶριμες κατὰ τὴ χρήση.

Μποροῦμε νὰ ἀποκαλέσομε τὴν ἡδονῆ ἢ ὁποία συνδέεται ἀναγκαίως μὲ τὸν πόθο (τοῦ ἀντικειμένου, ἢ παράσταση τοῦ ὁποίου ἐπηρεάζει ἔτσι τὸ συναίσθημα) πρακτικὴ ἡδονῆ, εἴτε εἶναι ἢ αἰτία εἴτε τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ πόθου. Ἀντιθέτως, τὴν ἡδονῆ ἢ ὁποία δὲν συνδέεται ἀναγκαίως μὲ τὸν πόθο τοῦ ἀντικειμένου καὶ ἢ ὁποία συνεπῶς δὲν εἶναι κατ' οὐσίαν μία ἡδονῆ γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἀντικειμένου τῆς παράστασης, ἀλλὰ ἀπλῶς προσαρτᾶται μονάχα στὴν παράσταση, θὰ μπορούσαμε νὰ τὴν ἀποκαλέσομε ἀπλῶς ἑταστικὴ ἡδονῆ ἢ ἀδρανῆ ἀρέσκεια. Τὸ συναίσθημα τοῦ δευτέρου αὐτοῦ εἴδους τῆς ἡδονῆς τὸ ἀποκαλοῦμε καλαισθησία. Συνεπῶς, θὰ γίνεῖ λόγος γι' αὐτὴν στὴν πρακτικὴ φιλοσοφία ὄχι σὰν νὰ ἦταν μία οἰκεία ἔννοια, ἀλλὰ τὸ πολὺ μόνο παρεμπιπτόντως. Ὅσον ἀφορᾷ, ὅμως, στὴν πρακτικὴ ἡδονῆ, ὁ καθορισμὸς τοῦ ἐπιθυμητικοῦ, ἀπὸ τὸ ὁποῖο πρέπει ἀναγκαίως νὰ προηγεῖται ἢ ἡδονῆ τούτη ὡς αἰτία, θὰ ὀνομάζεται ἐπιθυμία μὲ τὴ στενὴ ἔννοια, ἐνῶ ἢ καθ' ἕξιν ἐπιθυμία θὰ ὀνομάζεται κλίση καί, ἐπειδὴ ἢ σύνδεση τῆς ἡδονῆς μὲ τὸ ἐπιθυμητικό, ἐφ' ὅσον ἢ σύναψη τούτη κρίνεται ἀπὸ τὴ διάνοια σύμφωνα μὲ ἕνα καθολικὸ κανόνα (ἔστω καὶ μόνο γιὰ τὸ ὑποκείμενο) ὅτι

μας μπορεῖ νὰ εἶναι εἴτε τέτοιου εἴδους, ὥστε νὰ μπορεῖ νὰ ἀναφέρεται σὲ ἕνα ἀντικείμενο μὲ σκοπὸ τὴ γνώση του (κατὰ τὴ μορφή ἢ τὸ περιεχόμενό του, ὅποτε στὴν πρώτη περίπτωσι λέγεται καθαρὴ ἐποπτεία ἐνῶ στὴ δευτέρῃ αἰσθημα) στὴν περίπτωσι τούτῃ, ἢ αἰσθητικὴ ἰσχύς, ὡς ἢ δεκτικότητα τῆς σχετικῆς παράστασης, εἶναι ἢ αἰσθησις. Ἐἴτε, πάλι, τὸ ὑποκειμενικὸ στοιχεῖο τῆς παράστασης δὲν μπορεῖ διόλου νὰ γίνεῖ κάποιο μῆμα τῆς γνώσης, διότι περιέχει ἀπλῶς καὶ μόνο τὴ σχέση τῶν παραστάσεων μὲ τὸ ὑποκείμενο καὶ δὲν περιλαμβάνει τίποτε χρήσιμο γιὰ τὴ γνώση τοῦ ἀντικειμένου· ὅποτε ἢ δεκτικότητα τούτῃ τῆς παράστασης λέγεται συναίσθημα· τοῦτο περιέχει τὴν ἐπενέργεια τῆς παράστασης (εἴτε αὐτὴ εἶναι αἰσθητηριακὴ εἴτε διανοητικὴ) στὸ ὑποκείμενο καὶ ἀνήκει στὴν αἰσθητικὴ ἰσχύς, μολοντί ἢ ἴδια ἢ παράσταση μπορεῖ νὰ ἀνήκει στὴ διάνοια ἢ στὸν Λόγο.

εἶναι ἔγκυρη, θὰ ὀνομάζεται διαφέρον, γιὰ τοῦτο ἢ πρακτικὴ ἡδονῆ θὰ πρέπει νὰ ἀποκαλεῖται στὴν περίπτωσι αὐτὴ διαφέρον τῆς κλίσης, ἐνῶ ἀντιθέτως, ὅταν ἢ ἡδονῆ μπορεῖ μονάχα νὰ ἀκολουθεῖ ἕνα προγενέστερο καθορισμὸ τοῦ ἐπιθυμητικοῦ, τότε θὰ πρέπει νὰ ἀποκαλεῖται νοητικὴ ἡδονῆ καὶ τὸ διαφέρον γιὰ τὸ ἀντικείμενο, ἔλλογο διαφέρον· διότι, ἐὰν τὸ διαφέρον ἦταν αἰσθητηριακὸ καὶ δὲν θεμελιωνόταν μονάχα σὲ καθαρὴς ἀρχὲς τοῦ Λόγου, θὰ ἔπρεπε τὸ αἰσθημα νὰ συνδέεται μὲ ἡδονῆ καὶ θὰ μπορούσε ἔτσι νὰ καθορίζει τὸ ἐπιθυμητικό. Μολοντί, ὅπου πρέπει νὰ ἀποδέχεται κανεὶς μονάχα ἕνα καθαρὸ ἔλλογο διαφέρον, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ τοῦ ἀποδίδεται ἕνα διαφέρον τῆς κλίσης, ἐν τούτοις μποροῦμε, γιὰ νὰ ἀνταποκριθοῦμε στὴν χρῆσι τῆς γλώσσας, νὰ παραδεχθοῦμε πῶς μία κλίση ἔχει, ἀκόμη καὶ γιὰ ἐκεῖνο ποὺ μπορεῖ νὰ εἶναι ἀντικείμενο μόνο ὁπότε νοητικῆς ἡδονῆς, ἕνα καθ' ἕξιν πόθο ἀπὸ καθαρὸ ἔλλογο διαφέρον· ὁπότε ὅμως ἢ κλίση τούτῃ θὰ ἦταν ὄχι ἢ αἰτία ἀλλὰ τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ διαφέροντος αὐτοῦ καὶ θὰ μπορούσαμε νὰ τὴν ἀποκαλέσομε μὴ αἰσθητηριακὴ κλίση (*propensio intellectualis*).

Ἐπιπλέον, πρέπει νὰ διακρίνομε ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν ἐπιθυμίαν τὴν ἀκολασίαν (τὸν διακαῆ πόθο), ὡς παρότρυνση γιὰ τὸν καθορισμὸ τῆς ἐπιθυμίας. Ἡ ἀκολασία εἶναι πάντοτε ἕνας αἰσθητηριακὸς ψυχικὸς καθορισμὸς ποὺ δὲν ἔχει κατορθῶσει ἀκόμη νὰ γίνεῖ ἐνέργημα τοῦ ἐπιθυμητικοῦ.

Τὸ ἐπιθυμητικὸ σύμφωνα μὲ ἔννοιες, ἐφ' ὅσον ὁ λόγος ποὺ τὸ καθορίζει γιὰ τὴν ἐκτέλεσι μιᾶς πράξης εὐρίσκεται σ' αὐτὸ τὸ ἴδιο καὶ ὄχι στὸ ἀντικείμενο, ἀναφέρεται στὴν ἰκανότητα νὰ πράττει ἢ νὰ παραλείπει κανεὶς κατ' ἀρέσκειαν. Ἐφ' ὅσον συνδέεται μὲ τὴ συνείδησι τῆς ἰκανότητος τῆς πράξης κάποιου γιὰ τὴ δημιουργία τοῦ ἀντικειμένου, λέγεται προαίρεσι.¹⁷ Ἐὰν ὅμως δὲν συνδέεται μ' αὐτὴν, τότε τὸ ἐνέργημα τοῦ ἐπιθυμητικοῦ λέγεται ἐπιθυμία. Τὸ ἐπιθυμητικὸ, ὁ ἐσωτερικὸς καθοριστικὸς λόγος τοῦ ὁποίου, καὶ συνεπῶς ἢ ἴδια ἢ ἀρέσκεια, εὐρίσκεται στὸν Λόγο τοῦ ὑποκειμένου, λέγεται βούλησι.¹⁸ Συνεπῶς, ἢ βούλησι εἶναι τὸ ἐπιθυμητικὸ ὄχι σὲ σχέση μὲ τὴν πράξι (ὅπως ἢ προαίρεσι) ἀλλὰ ἀντιθέτως θεωρούμενη σὲ σχέση μὲ τὸν λόγο ποὺ καθορίζει τὴν προαίρεσι γιὰ τὴν πράξι, καὶ δὲν ἔχει στὴν πραγματικότητα ἢ ἴδια ἀφ' ἑαυτῆς κάποιο καθοριστικὸ λόγο ἀλλὰ, ἐφ' ὅσον μπορεῖ νὰ καθορίσει τὴν προαίρεσι, εἶναι ὁ ἴδιος ὁ πρακτικὸς Λόγος.

Στὴν βούλησι μπορεῖ νὰ περιλαμβάνεται ἢ προαίρεσι ἀλλὰ ἐπίσης

17. Willkür (λατ. *arbitrium*): προαίρεσι, ἰκανότητα ἐπιλογῆς, αὐτεξούσιου, αὐτοβουλία. Πρβλ. ΚΚΑ, Β 562, 830· Ἐρησεία, VI 23-24 (μετάφρ. σ. 48-50)· Ἀνθρωπολογία, VII 144, 175.

18. Wille.

ἀπλῶς καὶ ἡ ἐπιθυμία, ἐφ' ὅσον ὁ Λόγος μπορεῖ ἐν γένει νὰ καθορίζει τὸ ἐπιθυμητικὸ ἢ προαίρεση ἢ ὅποια μπορεῖ νὰ καθορίζεται ἀπὸ τὸν καθαρὸ Λόγο, λέγεται ἐλεύθερη προαίρεση. Ἐκείνη ἢ ὅποια εἶναι καθορισμὸς μόνον ἀπὸ τὴν κλίση (αἰσθητηριακὴ παρόρμηση, *stimulus*), θὰ ἦταν ζωώδης παρόρμηση (*arbitrium brutum*). Ἀντιθέτως, ἡ ἀνθρώπινη προαίρεση εἶναι μία προαίρεση ἢ ὅποια ἐπηρεάζεται μὲν ἀλλὰ δὲν καθορίζεται ἀπὸ τὶς παρορμήσεις, καὶ συνεπῶς δὲν εἶναι ἀφ' ἑαυτῆς (χωρὶς τὴν ἐπίκτητη ἰκανότητα τοῦ Λόγου) καθαρὴ ἐν τούτοις, ὅμως, μπορεῖ νὰ καθορισθεῖ γιὰ πράξεις ἀπὸ τὴν καθαρὴ θέληση. Ἡ ἐλευθερία τῆς προαίρεσης εἶναι ἡ ἀνεξαρτησία ἐκείνη τοῦ καθορισμοῦ τῆς ἀπὸ αἰσθητηριακῆς παρορμήσεως· αὐτὴ εἶναι ἡ ἀρνητικὴ τῆς ἔννοια. Ἡ θετικὴ ἔννοια εἶναι: ἡ ἰκανότητα τοῦ καθαρῶν Λόγου νὰ εἶναι ἀφ' ἑαυτοῦ πρακτικὸς. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι δυνατόν μὲ ἄλλο τρόπο παρὰ μὲ τὴν ὑποταγὴ τοῦ γνώμονα κάθε πράξεως ὑπὸ τὸν ὄρο τῆς καταλληλότητος τοῦ γνώμονα νὰ γίνεται καθολικὸς νόμος. Πράγματι, ὡς καθαρὸς Λόγος, ἐφαρμοζόμενος στὴν προαίρεση ἀσχέτως τῶν ἀντικειμένων τῆς, τοῦ λείπει ἡ ὕλη [τὸ περιεχόμενο] τοῦ νόμου· γιὰ τοῦτο, ὡς ἰκανότητα τῶν ἀρχῶν (καὶ ἐδῶ, τῶν πρακτικῶν ἀρχῶν, ἅρα ὡς νομοθετικὴ ἰκανότητα), δὲν μπορεῖ νὰ καταστήσει τίποτε ἄλλο ἀνῶτατο νόμο καὶ καθοριστικὸ λόγο τῆς προαίρεσης παρὰ μόνον τὴν ἴδια τὴ μορφή τῆς καταλληλότητος τοῦ γνώμονα τῆς προαίρεσης γιὰ τὸν καθολικὸ νόμο, καὶ καθὼς οἱ γνώμονες τοῦ ἀνθρώπου βᾶσει ὑποκειμενικῶν αἰτίων δὲν συμφωνοῦν ἀφ' ἑαυτῶν μὲ τὶς ἀντικειμενικῆς ἐκείνης ἀρχές, ἐπιτάσσουν κατ' ἀνάγκην τὸν νόμο αὐτὸν ἀπολύτως ὡς προστακτικὴ τῆς ἀπαγόρευσης ἢ ἐντολῆς.

Οἱ νόμοι αὐτοὶ τῆς ἐλευθερίας λέγονται, σὲ διάκριση ἀπὸ τοὺς φυσικοὺς νόμους, ἠθικοί. Ἐφ' ὅσον ἀναφέρονται ἀπλῶς καὶ μόνον σὲ ἐξωτερικῆς πράξεις καὶ στὴ νομιμότητά τους, λέγονται νομικοὶ νόμοι: ἐὰν ὅμως ἀπαιτοῦν ἐπίσης νὰ πρέπει νὰ εἶναι οἱ ἴδιοι οἱ νόμοι οἱ καθοριστικοὶ λόγοι τῶν πράξεων, εἶναι ἠθικοὶ νόμοι, ὅποτε λέμε: ἡ συμφωνία μὲ τοὺς πρώτους νόμους εἶναι ἡ νομιμότητα, ἡ συμφωνία μὲ τοὺς δευτέρους εἶναι ἡ ἠθικότητα τῆς πράξεως. Ἡ ἐλευθερία στὴν ὅποια ἀναφέρονται οἱ νομικοὶ νόμοι, δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι παρὰ μόνον ἡ ἐλευθερία κατὰ τὴν ἐξωτερικὴ χρῆση ἐκείνη ὅμως στὴν ὅποια ἀναφέρονται οἱ ἠθικοὶ νόμοι μπορεῖ νὰ εἶναι μόνον ἡ ἐλευθερία τόσο κατὰ τὴν ἐξωτερικὴ ὅσο καὶ κατὰ τὴν ἐσωτερικὴ χρῆση τῆς προαίρεσης, ἐφ' ὅσον αὐτὴ καθορίζεται ἀπὸ ἔλλογους νόμους. Ἔτσι, στὴ θεωρητικὴ φιλοσοφία λέγουν: Στὸν χώρο ὑπάρχουν μόνον τὰ ἀντικείμενα τῶν ἐξωτερικῶν αἰσθήσεων, ἐνῶ στὸν χρόνο ὑπάρχουν ὅλα, τόσο τὰ ἀντικείμενα τῶν ἐξωτερικῶν αἰσθήσεων ὅσο καὶ τῆς ἐσωτερικῆς αἰσθήσεως· ἐπειδὴ οἱ παραστάσεις καὶ τῶν δύο εἰδῶν

τῶν ἀντικειμένων εἶναι βέβαια παραστάσεις καὶ κατὰ τοῦτο ἀνήκουν στὸ σύνολό τους στὴν ἐσωτερικὴ αἰσθήση. Ὅμοίως, εἴτε θεωρηθεῖ ἡ ἐλευθερία κατὰ τὴν ἐξωτερικὴ εἴτε κατὰ τὴν ἐσωτερικὴ χρῆση τῆς προαίρεσης, θὰ πρέπει πάντως οἱ νόμοι τῆς, ὡς καθαρὸι πρακτικοὶ ἔλλογοι νόμοι γιὰ τὴν ἐλεύθερη προαίρεση ἐν γένει, νὰ εἶναι συγχρόνως ἐσωτερικοὶ καθοριστικοὶ λόγοι τῆς, μολοντί δὲν πρέπει νὰ θεωροῦνται πάντοτε ἀπὸ τὴν ἀποψη τούτη.

II.

Περὶ τῆς ἰδέας καὶ τῆς ἀναγκαιότητας τῆς Μεταφυσικῆς τῶν ήθων

Ἔχει ἀποδειχθεῖ ἄλλοῦ ὅτι πρέπει νὰ ἔχομε *a priori* ἀρχές γιὰ τὴ φυσικὴ ἐπιστήμη, ἢ ὅποια ἀσχολεῖται μὲ τὰ ἀντικείμενα τῶν ἐξωτερικῶν αἰσθήσεων, καὶ ὅτι εἶναι δυνατόν καὶ μάλιστα ἀναγκαῖο νὰ προτάσεται ἓνα σύστημα τῶν ἀρχῶν αὐτῶν, ὀνομαζόμενο μεταφυσικὴ φυσικὴ ἐπιστήμη, πρὸ τῆς ἐφαρμοζόμενης σὲ εἰδικῆς ἐμπειρίας ἐπιστήμης, δηλαδὴ τῆς φυσικῆς.¹⁹ Μονάχα ποῦ ἡ δευτέρα (τουλάχιστον ὅταν ἀσχολεῖται μὲ τὸ νὰ ἀπομακρύνει ἀπὸ τὶς προτάσεις τῆς τὴν πλάνη) μπορεῖ νὰ ἀποδέχεται, βᾶσει τῆς μαρτυρίας τῆς ἐμπειρίας, κάποιες ἀρχές ὡς καθολικῆς, μολοντί τοῦτο, ἐὰν πρόκειται νὰ ἰσχύει καθολικῶς μὲ τὴν αὐστηρὴ σημασία, θὰ ἔπρεπε νὰ συνάγεται ἀπὸ *a priori* ἀρχές, ὅπως ὁ Νεύτων παραδέχθηκε τὴν ἀρχὴ τῆς ἰσοδυναμίας τῆς δράσεως καὶ ἀντίδρασης στὴν ἀμοιβαία ἔλξη τῶν σωμάτων ὡς θεμελιωμένη στὴν ἐμπειρία καὶ ἐν τούτοις τὴν ἐπεξέτεινε σὲ ὀλόκληρη τὴν ὕλικὴ φύση.²⁰ Οἱ χημικοὶ προχωροῦν ἀκόμη περισσότερο καὶ θεμελιώνουν πλήρως στὴν ἐμπειρία τοὺς γενικότερους νόμους τῆς ἐνώσεως καὶ τοῦ χωρισμοῦ τῶν στοιχείων μὲσφ τῶν δικῶν τους δυνάμεων, καὶ μολαταῦτα ἐμπιστεύονται τὴν καθολικότητα καὶ τὴν ἀναγκαιότητά τους τόσο, ὥστε νὰ μὴν ἀνησχοῦν κατὰ τὰ πειράματα ποῦ διενεργοῦν μὲ τὰ ὕλικά αὐτὰ μήπως ἀνακαλύψουν κάποια πλάνη.

Ἀντιθέτως, ὅσον ἀφορᾷ στοὺς ἠθικοὺς νόμους, τὰ πράγματα εἶναι διαφορετικά. Μόνον ἐφ' ὅσον μποροῦμε νὰ ἐννοήσομε ὅτι εἶναι θεμελιωμένοι *a priori* καὶ ἀναγκαῖοι, ἰσχύουν ὡς νόμοι· καὶ μάλιστα οἱ ἔννοιες καὶ

19. Βλ. Κάντ, *Μεταφυσικῆς πρώτες ἀρχές τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης* (1786), IV 468.

20. Βλ. I. Newton (1643-1727), *Philosophiae naturalis principia mathematica* (1687).

221 πράξεις ἀπλῶς ἐπειδὴ εἶναι καθήκοντα, καὶ νὰ καθιστᾶς ἐπαρκῆς ἐλα-
τήριο τῆς προαίρεσης τὴν ἴδια τὴ θεμελιώδη ἀρχὴ τοῦ καθήκοντος ἀπὸ
ὅπουδήποτε καὶ ἂν προέρχεται. Συνεπῶς, ὑπάρχουν μὲν πολλὰ ἄμεσα
ἠθικὰ καθήκοντα, ἀλλὰ ἡ ἐσωτερικὴ νομοθεσία καθιστᾶ καὶ τὰ ὑπόλοι-
πα, ὅλα τοὺς καὶ συνολικά, ἐμμέσως ἠθικά.

IV.

Προκαταρκτικὲς ἔννοιες τῆς Μεταφυσικῆς τῶν ἡθῶν
(*Philosophia practica universalis*) [Καθολικὴ πρακτικὴ φιλοσοφία]²⁶

Ἡ ἔννοια τῆς ἐλευθερίας εἶναι μία καθαρὴ ἔλλογη ἔννοια ἡ ὁποία ἀκριβῶς γι' αὐτὸ εἶναι γιὰ τὴ θεωρητικὴ φιλοσοφία ὑπερβατικὴ, δηλαδὴ μία ἔννοια στὴν ὁποία δὲν μπορεῖ νὰ δοθεῖ σὲ ὅποιαδήποτε δυνατὴ ἐμπει-
ρία κάποιο κατάλληλο παράδειγμα, ἡ ὁποία συνεπῶς δὲν ἀποτελεῖ ἀντι-
κείμενο μιᾶς δυνατῆς γιὰ μᾶς θεωρητικῆς γνώσης καὶ δὲν μπορεῖ διόλου
νὰ θεωρεῖται συστατικὴ παρὰ μόνον ρυθμιστικὴ καὶ μάλιστα ἀπλῶς καὶ
μόνον ἀρνητικὴ ἀρχὴ τοῦ ψιλοῦ θεωρητικοῦ Λόγου· ἀλλὰ στὴν πρακτικὴ
χρῆσιν τοῦ Λόγου ἀποδεικνύει τὴν πραγματικότητά της μέσῳ πρακτι-
κῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν, οἱ ὁποῖες, ὡς νόμοι, ἀποδεικνύουν τὴν αἰτιότητα
τοῦ καθαρῶ Λόγου, ὥστε νὰ καθορίζει τὴν προαίρεση ἀνεξάρτητα ἀπὸ
ὄλους τοὺς ἐμπειρικοὺς ὅρους (τὴν αἰσθητικότητα ἐν γένει), καθὼς καὶ
μία καθαρὴ θέληση ἐντός μας, στὴν ὁποία ἔχουν τὴν προέλευσή τους οἱ
ἠθικὲς ἔννοιες καὶ οἱ νόμοι.

Στὴν θετικὴ τούτη (ἀπὸ πρακτικὴ ἄποψη) ἔννοια τῆς ἐλευθερίας θε-
μελιώνονται ἀπόλυτοι πρακτικοὶ νόμοι ποὺ λέγονται ἠθικοὶ καὶ ποὺ
ὅσον ἀφορᾶ ἐμᾶς, τῶν ὁποίων ἡ προαίρεση ἐπηρεάζεται αἰσθητηριακὰ
καὶ ἄρα δὲν συνάδει ἀφ' ἑαυτῆς πρὸς τὴν καθαρὴ θέληση ἀλλὰ συχνὰ
τὴν ἀντιμάχεται, εἶναι προστακτικὲς (ἐντολὲς ἢ ἀπαγορεύσεις) καὶ

26. Τὸ τμήμα τοῦτο ἀκολουθεῖ σὲ μεγάλο βαθμὸ τὴ δομὴ τοῦ ἔργου τοῦ A. Baumgarten (1714-62), *Initia philosophiae practicae primae* (Ἀρχὲς τῆς πρώτης πρα-
κτικῆς φιλοσοφίας), 1760 (XIX 7-91), ποὺ ὁ Κάντ εἶχε ὡς βάση τῶν Παραδόσεων
του γιὰ τὴν ἠθικὴ. (Γιὰ τὴ ΜΗΑ εἶχε ὡς βάση τὸ: A. Baumgarten, *Ethica philosophica*,
(1740), ¹1751, XVII 733-869, ²1763, XVII 871-1028). Βλ. ἰδίως τὴν *Παράδοση ἠθι-
κῆς Vigilantius* (XXVII 475-732). Πρὸβλ. τὸ ἔργο τοῦ Chr. Wolff, *Philosophia practica
universalis* (1738-9).

μάλιστα κατηγορηματικὲς (ἀπόλυτες) προστακτικὲς· κατὰ τοῦτο διακρί-
νονται ἀπὸ τὶς τεχνικὲς προστακτικὲς (τὶς ἐπιταγὲς τῆς τέχνης), οἱ ὁποῖες
ἐπιτάσσουν πάντοτε ὑπὸ ὅρους καὶ σύμφωνα μὲ τὶς ὁποῖες ὀρισμένες
πράξεις εἶναι ἐπιτρεπτὲς ἢ ἀνεπίτρεπτες, δηλαδὴ ἠθικῶς δυνατὲς ἢ
ἀδύνατες, ἐνῶ μερικὲς ἀπὸ αὐτὲς ἢ οἱ ἀντίθετές τους ἠθικῶς ἀναγκαῖες,
δηλαδὴ δεσμευτικὲς ἀπὸ αὐτὲς δὲ τὶς προστακτικὲς πηγάζει γιὰ τὶς ὑπο-
χρεωτικὲς πράξεις ἡ ἔννοια τοῦ καθήκοντος, ἡ τήρησις ἢ ἡ παράβασις τοῦ
ὁποίου συνδέεται μὲν μὲ μιὰν ἡδονὴ ἢ λύπη ἰδιαιτέρου εἶδους (δηλαδὴ
τοῦ ἠθικοῦ συναισθήματος), τὴν ὁποία ὅμως δὲν λαμβάνομε διόλου
ὑπ' ὄψιν πρακτικῶν νόμων, ἀλλὰ μόνον στὴν ὑποκειμενικὴ ἐπενέργεια
ἐπὶ τῆς ψυχῆς κατὰ τὸν καθορισμὸ τῆς προαίρεσής μας ἀπὸ τοὺς νόμους
ἐκείνους καὶ –χωρὶς νὰ προσθέτει ἢ νὰ ἀφαιρεῖ κάτι στὴν ἐγκυρότητα ἢ
στὴν ἐπίδραση τῶν νόμων ἐκείνων ἀντικειμενικά, δηλαδὴ κατὰ τὴν κρίση
τοῦ Λόγου– μπορεῖ νὰ εἶναι διαφορετικὴ ἀνάλογα μὲ τὴ διαφορὰ τῶν
ὑποκειμένων).

Οἱ ἀκόλουθες ἔννοιες εἶναι κοινὲς καὶ στὰ δύο μέρη τῆς Μεταφυσικῆς
τῶν ἡθῶν.

Ἡ ὑποχρέωσις²⁷ εἶναι ἡ ἀναγκαιότητα μιᾶς ἐλεύθερης πράξεως ὑπὸ
μία κατηγορηματικὴ προστακτικὴ τοῦ Λόγου.

Ἡ προστακτικὴ εἶναι ἕνας πρακτικὸς κανόνας μὲ τὸν ὁποῖο
ἡ καθ' ἑαυτὴν τυχαία πράξις καθίσταται ἀναγκαία. Διακρίνε-
ται κατὰ τοῦτο ἀπὸ ἕναν πρακτικὸ νόμο, ὅτι αὐτὸς παρουσιάζει
μὲν τὴν ἀναγκαιότητα μιᾶς πράξεως, χωρὶς ὅμως νὰ λαμβάνει ὑπ'
ὄψιν ἂν ἡ πράξις αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἐνυπάρχει ἐσωτερικῶς κατ'
ἀνάγκην στὸ πρᾶττον ὑποκείμενο (λ.χ. σὲ ἕνα ἄγιο ὄν) ἢ (ὅπως
στὸν ἄνθρωπο) ἂν εἶναι τυχαία· διότι, ὅπου συμβαίνει τὸ πρῶτο,
δὲν ὑπάρχουν προστακτικὲς. Συνεπῶς, ἡ προστακτικὴ εἶναι ἕνας
κανόνας, ἡ παράστασις τοῦ ὁποίου καθιστᾶ ἀναγκαία τὴν ὑπο-
κειμενικῶς τυχαία πράξις ἄρα παριστάνει τὸ ὑποκείμενο ὡς κάτι
ποὺ πρέπει νὰ ἐξαναγκασθεῖ (ἀναγκασθεῖ)²⁸ στὴ συμφωνία μὲ
τὸν κανόνα αὐτόν. – Ἡ κατηγορηματικὴ (ἀπόλυτη) προστακτικὴ
εἶναι ἐκείνη ποὺ νοεῖ τὴν πράξις ὡς ἀντικειμενικῶς ἀναγκαία καὶ
τὴν καθιστᾶ ἀντικειμενικὴ ὄχι ἐμμέσως, μέσῳ τῆς παράστασις
ἐνὸς σκοποῦ ποὺ μπορεῖ νὰ ἐπιτευχθεῖ μὲ τὴν πράξις, ἀλλὰ μὲ
μόνη τὴν παράστασις τῆς ἴδιας τῆς πράξεως αὐτῆς (τῆς μορφῆς τῆς),

27. Verbindlichkeit.

28. genötigt (nezessitirt): ἐξαναγκασθεῖ (ἀναγκασθεῖ) (ταυτόσημες λέξεις).

ἄρα ἀμέσως· τέτοιες προστακτικὲς δὲν μπορεῖ νὰ παρουσιάσει ὡς παράδειγμα καμιά ἄλλη πρακτικὴ διδασκαλία παρὰ μόνον ἐκείνη ἢ ὁποία ἐπιτάσσει ὑποχρέωση (ἢ ἠθικὴ θεωρία). Ὅλες οἱ ἄλλες προστακτικὲς εἶναι τεχνικὲς καὶ στὸ σύνολό τους ὑπὸ ἄρους. Ἀλλὰ ὁ λόγος [τὸ θεμέλιο] τῆς δυνατότητας τῶν κατηγορηματικῶν προστακτικῶν ἔγκειται σὲ τοῦτο: στὸ ὅτι δὲν ἀναφέρονται σὲ κανέναν ἄλλον καθορισμὸ τῆς προαίρεσης (μέσω τοῦ ὁποίου μπορεῖ νὰ τῆς ἀποδοθεῖ μία πρόθεση) παρὰ μόνον στὴν ἐλευθερία.

Ἐπιτρεπτὴ εἶναι μία πράξις (*licitum*), ἢ ὁποία δὲν ἀντίκειται στὴν ὑποχρέωση καὶ ἢ ἐλευθερία αὐτῆ ποὺ δὲν περιορίζεται ἀπὸ καμιά ἀντίθετη προστακτικὴ, λέγεται ἐξουσία²⁹ (*facultas moralis* [ἠθικὴ ἐξουσία]). Ἀπὸ τοῦτα ἐννοεῖται ἄφ' ἑαυτοῦ τί εἶναι ἀνεπίτρεπτο (*illicitum*).

Καθῆκον εἶναι ἡ πράξις ἐκείνη, στὴν ὁποία ὑποχρεώνεται κάποιος. Ἀποτελεῖ συνεπῶς τὴν ὕλη [τὸ περιεχόμενο] τῆς ὑποχρέωσης, καὶ εἶναι δυνατὸν νὰ πρόκειται γιὰ καθῆκον τοῦ ἰδίου εἶδους (ὡς πρὸς τὴν πράξι), μολονότι μπορεῖ νὰ ὑποχρεούμαστε γι' αὐτὸ κατὰ διαφορητικούς τρόπους.

223

Ἡ κατηγορηματικὴ προστακτικὴ, καθὼς ἐκφράζει μιὰν ὑποχρέωση ὅσον ἀφορᾷ ὀρισμένες πράξεις, εἶναι ἕνας ἠθικῶς πρακτικὸς νόμος. Ἐπειδὴ ὁμοῦ ἢ ὑποχρέωση δὲν περιλαμβάνει ἀπλῶς πρακτικὴ ἀναγκαιότητα (σὰν αὐτὴ ποὺ ἐκφράζει ἕνας νόμος ἐν γένει), ἀλλὰ καὶ ἐξαναγκασμό, γιὰ τοῦτο ἡ κατηγορηματικὴ προστακτικὴ εἶναι ἕνας νόμος εἴτε ἐντολῆς εἴτε ἀπαγόρευσης, ἀναλόγως ἂν παριστάνεται ὡς καθῆκον ἢ τέλεση ἢ ἢ παράλειψη. Μία πράξις ἢ ὁποία οὔτε ἐπιτάσσεται οὔτε ἀπαγορεύεται, εἶναι ἀπλῶς ἐπιτρεπτή, διότι σὲ σχέση μ' αὐτὴν δὲν ὑφίσταται κανεὶς νόμος ποὺ νὰ ἀπαγορεύει τὴν ἐλευθερία (τὴν ἐξουσία) καὶ ἄρα δὲν ὑπάρχει οὔτε κάποιος σχετικὸ καθῆκον. Μία τέτοια πράξις λέγεται ἠθικῶς ἀδιάφορη (*indifferens* [ἀδιάφορη], *adiaphoron*, *res merae facultatis* [θέμα ἐπιλογῆς καὶ μόνον]). Μπορεῖ κανεὶς νὰ ρωτήσει: ἂν ὑπάρχουν τέτοιες πράξεις, καὶ ἐὰν ὑπάρχουν, ἂν ἀπαιτεῖται —γιὰ νὰ ἔχει κάποιος τὸ ἐλεύθερο νὰ κάμει ἢ νὰ μὴν κάμει κάτι κατὰ βούλησιν— ἐκτὸς ἀπὸ τὸν νόμο τῆς ἐντολῆς (*lex praeceptiva*, *lex mandati*) καὶ τὸν νόμο τῆς ἀπαγόρευσης (*lex prohibitiva*, *lex vetiti*), ἐπιπλέον καὶ ἕνας νόμος τοῦ ἐπιτρεπτοῦ (*lex permissiva*).³⁰ Ἐὰν

29. *Befugnis*: ἐξουσία, ἐξουσιοδότηση, δικαίωμα, ἄδεια. Πρβλ. ἰδίως ΚΚΑ, Β 116· *Αἰώνια εἰρήνη*, VIII 350 ὑποσ. (μετάφρ. σ. 63).

30. Πρβλ. ΚΠΛ, V 66 (μετάφρ. σ. 101)· *Αἰώνια εἰρήνη*, VIII 347 (μετάφρ. σ. 56-7),

συμβαίνει αὐτό, τότε ἡ ἄδεια δὲν θὰ ἀφοροῦσε πάντοτε μία ἀδιάφορη πράξις (*adiaphoron*)³¹ πράγματι, γιὰ αὐτὴν, ἐὰν τὴ θεωρεῖ κανεὶς σύμφωνα μὲ τοὺς ἠθικούς νόμους, δὲν θὰ ἀπαιτοῦνταν κάποιος εἰδικὸς νόμος.

Πράξις λέγεται μία ἐνέργεια, ἐφ' ὅσον ὑπόκειται σὲ νόμους τῆς ὑποχρέωσης, καὶ συνεπῶς ἐφ' ὅσον τὸ ὑποκείμενο σὲ αὐτὴν θεωρεῖται κατὰ τὴν ἐλευθερία τῆς προαίρεσός του. Μὲ ἕνα τέτοιο ἐνέργημα, ὁ πράττων θεωρεῖται ὡς ὁ δημιουργὸς τοῦ ἀποτελέσματος, καὶ τοῦτο ἀπὸ κοινοῦ μὲ τὴν ἴδια τὴν πράξις μποροῦν νὰ τοῦ καταλογισθοῦν, ἐὰν γνωρίζομε προηγουμένως τὸν νόμο, δυνάμει τοῦ ὁποίου βαρύνεται μὲ μία ὑποχρέωση.

Πρόσωπο εἶναι τὸ ὑποκείμενο ἐκεῖνο, τοῦ ὁποίου οἱ πράξεις εἶναι ἐπιδικτικὲς καταλογισμοῦ. Συνεπῶς, ἡ ἠθικὴ προσωπικότητα δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὴν ἐλευθερία ἐνὸς ἄλλοῦ ὄντος ὑπὸ ἠθικούς νόμους (ἐνῶ τὸ ψυχολογικὸ πρόσωπο εἶναι ἀπλῶς ἢ ἰκανότητα νὰ ἀποκτᾷ κάποιος συνείδηση τῆς ταυτότητας τοῦ ἑαυτοῦ τοῦ στίς διάφορες καταστάσεις τῆς ὑπαρξῆς του)· ἀπὸ τοῦτα συνάγεται ὅτι ἕνα πρόσωπο δὲν ὑπάγεται σὲ ἄλλους νόμους παρὰ μόνον σ' ἐκείνους ποὺ θέτει τὸ ἴδιο στὸν ἑαυτό του (εἴτε μόνον του εἴτε τουλάχιστον συγχρόνως ἀπὸ κοινοῦ μὲ ἄλλα).

Πράγμα εἶναι κάτι³² ποὺ δὲν εἶναι ἐπιδικτικὸ καταλογισμοῦ. Γιὰ τοῦτο, κάθε ἀντικείμενο τῆς ἐλεύθερης προαίρεσης, ποὺ τὸ ἴδιο στερεῖται τὴν ἐλευθερία, λέγεται πράγμα (*res corporalis* [σωματικὸ πράγμα]).

Δίκαιη ἢ ἄδικη (*rectum aut minus rectum*) ἐν γένει εἶναι μία πράξις, ἐφ' ὅσον εἶναι σύμφωνη ἢ ἀντίθετη πρὸς τὸ καθῆκον (*factum licitum aut illicitum* [πράξις ἐπιτρεπτὴ ἢ ἀνεπίτρεπτη]), οἰουδήποτε εἶδους καὶ ἂν εἶναι τὸ ἴδιο τὸ καθῆκον ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενο ἢ ὡς πρὸς τὴν προέλευσιν 224

τοῦ. Μία πράξις ἀντίθετη πρὸς τὸ καθῆκον λέγεται παράβαση (*reatus*). Μία παράβαση μὴ ἐκ προθέσεως, ἢ ὁποία ἐν τούτοις μπορεῖ νὰ καταλογισθεῖ, λέγεται ἀπλὴ ἐνοχὴ (*culpa*).³³ Μία ἐνοχὴ ἐκ προθέσεως (δηλαδὴ ἐκείνη, ἢ ὁποία συνδέεται μὲ τὴ συνείδηση ὅτι εἶναι παράβαση) λέγεται ἔγκλημα (*dolus*). Ὅ,τι εἶναι δίκαιο σύμφωνα μὲ τοὺς ἐξωτερικούς

373 ὑποσ. (114-5)· XIII 156, 189· Παράδοση ἠθικῆς *Vigilantius*, XXVII 513. — Πρβλ. Baumgarten, *Initia philosophiae practicae primae*, § 68 (XIX 34).

31. Τὴν ἐννοία τῶν ἠθικῶς «ἀδιάφορων» πράξεων ἀναπτύσσουν οἱ ἀρχαῖοι Κυνικοὶ (Διογ. Λαέρτ., ΣΤ' 105) καὶ ἰδίως ἡ Στοά. Πρβλ. *Stoicorum Veterum Fragmenta* (ἔκδ. Arnim) 1, 351-369, 3, 145-146· Κικέρων, *De finibus* 3, 50-54· Σενέκας, Ἐπ. 12, 10.

32. Στὸ πρωτότυπο: *Sache ist ein Ding*.

33. Πρβλ. Κάντ, *Θρησκεία*, VI 38 (μετάφρ. σ. 76).

νόμους, λέγεται δίκαιο (*iustum*), ὅτι δὲν εἶναι, λέγεται ἄδικο (*iniustum*).

Μία σύγκρουση καθήκοντων (*collisio officiorum s. obligationum*) θὰ ἦταν ἡ σχέση τους μετὰ τὴν ὁποία τὸ ἕνα καθήκον θὰ ἀναιροῦσε τὸ ἄλλο (έντελῶς ἢ ἐν μέρει). – Ἐπειδὴ ὁμοίως τὸ καθήκον καὶ ἡ ὑποχρέωση εἶναι ἐν γένει ἔννοιες οἱ ὁποῖες ἐκφράζουν τὴν ἀντικειμενικὴ πρακτικὴ ἀναγκαιότητα ὁρισμένων πράξεων, καὶ δύο ἀντίθετοι μεταξὺ τους κανόνες δὲν μποροῦν νὰ εἶναι συγχρόνως ἀναγκαῖοι, ἀλλὰ, ἐὰν εἶναι καθήκον νὰ πράξει κάποιος σύμφωνα μετὰ τὸν ἕνα κανόνα, τότε τὸ νὰ πράξει κανεὶς σύμφωνα μετὰ τὸν ἀντίθετο κανόνα, ὅχι ἀπλῶς δὲν ἀποτελεῖ καθήκον, ἀλλὰ εἶναι μάλιστα ἀντίθετο πρὸς τὸ καθήκον, γιὰ τοῦτο μία σύγκρουση καθήκοντων καὶ ὑποχρέωσεων εἶναι ἀπολύτως ἀδιανοήτη (*obligationes non colliduntur* [οἱ ὑποχρέωσεις δὲν συγκρούονται]).³⁴ Ἀλλὰ μπορεῖ κάλλιστα σὲ ἕνα ὑποκείμενο καὶ στὸν κανόνα τὸν ὁποῖο αὐτὸ ἐπιτάσσει στὸν ἑαυτὸ του, νὰ συνδέονται δύο λόγοι τῆς ὑποχρέωσης (*rationes obligandi*), ἀπὸ τοὺς ὁποῖους ὁμοίως ὁ ἕνας ἢ ὁ ἄλλος νὰ μὴν εἶναι ἐπαρκῆς γιὰ τὴν ὑποχρέωση (*rationes obligandi non obligantes*), ὁπότε τὸ ἕνα ἀπὸ αὐτὰ δὲν εἶναι καθήκον. – Ὅταν συγκρούονται δύο τέτοιοι λόγοι, ἡ πρακτικὴ φιλοσοφία δὲν λέγει: ὅτι ὑπερισχύει ἡ ἰσχυρότερη ὑποχρέωση (*fortior obligatio vincit*), ἀλλὰ ὅτι ἐπικρατεῖ ὁ ἰσχυρότερος λόγος τῆς ὑποχρέωσης (*fortior obligandi ratio vincit*).

Οἱ δεσμευτικοὶ νόμοι, γιὰ τοὺς ὁποῖους εἶναι δυνατὴ μία ἐξωτερικὴ νομοθεσία, λέγονται ἐν γένει ἐξωτερικοὶ νόμοι (*leges externae*).³⁵ Ἀπὸ αὐτοὺς, ἐκεῖνοι γιὰ τοὺς ὁποῖους ἡ ὑποχρέωση μπορεῖ νὰ γνωρισθεῖ *a priori* ἀπὸ τὸν Λόγο ἀκόμη καὶ χωρὶς ἐξωτερικὴ νομοθεσία, εἶναι ἐξωτερικοὶ μὲν ἀλλὰ φυσικοὶ νόμοι ἀντιθέτως, ἐκεῖνοι ποὺ χωρὶς πραγματικὴ ἐξωτερικὴ νομοθεσία δὲν δεσμεύουν καθόλου, ἄρα χωρὶς αὐτὴν δὲν θὰ ἦταν νόμοι, λέγονται θετικοὶ νόμοι. Συνεπῶς, εἶναι δυνατὸν νὰ νοηθεῖ μία ἐξωτερικὴ νομοθεσία, ἡ ὁποία θὰ περιεῖχε ἀποκλειστικῶς θετικούς³⁶ νόμους· ἀλλὰ τότε θὰ ἔπρεπε ἀσφαλῶς νὰ προηγεῖται ἕνας φυσικὸς νόμος ὁ ὁποῖος θὰ θεμελιωνε τὸ κύρος τοῦ νομοθέτη (δηλαδὴ τὴν ἐξουσία του νὰ δεσμεύει ἄλλους μετὰ τὴν προαίρεσή του).

34. Ἀντιθέτως κατὰ G. Achenwall – J. S. Pütter, *Anfangsgründe des Naturrechts (Elementa Iuris Naturae)*, 1750, ἐπιμ. καὶ μετάφρ. J. Schröder, Φραγκφούρτη-Λειψία 1995, §§ 201 κ.ε.: ἐπίσης κατὰ S. Pufendorf, *De Officio hominis et civis (On the Duty of Man and Citizen According to Natural Law)*, ἐπιμ. J. Tully, Καϊμπριτζ 1991, σ. 111.

35. Πρβλ. Κάντ, *Διένεξη τῶν Σχολῶν*, VII 22 (ἐλλ. ἐκδ.: σ. 110-111).

36. Ἀκαδ. Α, Β: φυσικούς.

Ἡ θεμελιώδης ἀρχὴ ποὺ καθιστᾷ καθήκον ὁρισμένες πράξεις, εἶναι ἕνας πρακτικὸς νόμος. Ὁ κανόνας τοῦ πράττοντος τὸν ὁποῖο θέτει ὡς ἀρχὴ του ὁ ἴδιος βάσει ὑποκειμενικῶν λόγων στὸν ἑαυτὸ του, λέγεται γνώμονάς του· γιὰ τοῦτο, παρὰ τὸ ὅτι οἱ νόμοι εἶναι οἱ ἴδιοι, οἱ γνώμονες ἐκείνων ποὺ πράττουν, μπορεῖ νὰ διαφέρουν πολὺ.

Ἡ κατηγορηματικὴ προστακτικὴ ἡ ὁποία ἐν γένει ἐκφράζει μόνον τὴν εἶναι ὑποχρέωση, εἶναι: Πράττε σύμφωνα μετὰ ἕνα γνώμονα ὁ ὁποῖος μπορεῖ συγχρόνως νὰ ἰσχύει ὡς καθολικὸς νόμος. – Πρέπει συνεπῶς νὰ θεωρεῖς τίς πράξεις σου πρῶτα σύμφωνα μετὰ τὴν ὑποκειμενικὴν ἀρχὴν ἂν ὁμοίως ἡ ἀρχὴ τούτη εἶναι καὶ ἀντικειμενικῶς ἔγκυρη, μπορεῖς νὰ τὸ ἀναγνωρίσεις μόνον ἀπὸ τοῦτο: ἐπειδὴ ὁ Λόγος σου τὴν ὑποβάλλει στὸν ἔλεγχο νὰ νοεῖς τὸν ἑαυτὸ σου βάσει τῆς ἀρχῆς αὐτῆς συγχρόνως ὡς καθολικῶς νομοθετοῦντα, γι' αὐτὸ εἶναι ἐπιδεκτικὴ μιᾶς καθολικῆς νομοθεσίας.

Βέβαια, ἡ ἀπλότητα τοῦ νόμου αὐτοῦ σὲ σύγκριση μετὰ τίς μεγάλες καὶ ποικίλες συνέπειες ποὺ μποροῦν νὰ συναχθοῦν ἀπὸ αὐτόν, καθὼς ἐπίσης καὶ τὸ ἐπιτακτικὸ του κύρος, δίχως ὡστόσο νὰ συνοδεύεται ἀπὸ κάποιο ὄρατὸ κίνητρο, θὰ πρέπει ἀρχικῶς νὰ προξενεῖ ἔκπληξη. Ὅταν ὁμοίως μέσα στὴν κατάπληξη τούτη γιὰ τὴν ἰκανότητα τοῦ Λόγου μας νὰ καθορίζει τὴν προαίρεση μετὰ τὴν ἰδέα τῆς καταλληλότητος ἐνὸς γνώμονα γιὰ τὴν καθολικότητα τοῦ πρακτικοῦ νόμου μαθαίνει κανεὶς ὅτι ἀκριβῶς οἱ πρακτικοὶ αὐτοὶ νόμοι (οἱ ἠθικοὶ) γνωστοποιοῦν γιὰ πρῶτη φορὰ μιὰν ιδιότητα τῆς προαίρεσης, στὴν ὁποία οὐδέποτε θὰ κατέληγε ὁ ψιλὸς θεωρητικὸς Λόγος οὔτε βάσει *a priori* λόγων οὔτε βάσει οἰασθήποτε ἐμπειρίας, καὶ ἂν κατέληγε σ' αὐτήν, δὲν θὰ μποροῦσε μετὰ κανένα τρόπο νὰ ἀποδείξει θεωρητικῶς τὴν δυνατότητά της, καὶ μολταυτὰ οἱ πρακτικοὶ ἐκεῖνοι νόμοι ἀποδεικνύουν ἀναντιρρήτως τὴν ιδιότητα αὐτή, δηλαδὴ τὴν ἐλευθερία, τότε θὰ φαίνεται λιγότερο παράδοξο νὰ θεωρεῖ κανεὶς τοὺς νόμους αὐτοὺς ὅπως τὰ μαθηματικὰ αἰτήματα ἀναπόδεικτα καὶ ἐν τούτοις ἀποδεικτικά, καὶ συγχρόνως νὰ βλέπει κανεὶς νὰ διανοίγεται ἐμπρός του ἕνα δλόκληρο πεδίο πρακτικῶν γνώσεων, ἐνῶ ὁ Λόγος εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ βρίσκει ἀπολύτως περικλειστο ἐμπρός του τὸ θεωρητικὸ πεδίο μετὰ τὴν ἴδια αὐτὴ ἰδέα τῆς ἐλευθερίας, καὶ μάλιστα μετὰ κάθε ἄλλη ἀπὸ τίς ιδέες τοῦ ὑπεραίσθητου. Ἡ συμφωνία μιᾶς πράξης μετὰ τὸν νόμο τοῦ καθήκοντος εἶναι ἡ νομιμότητα (*legalitas*), – ἡ συμφωνία τοῦ γνώμονα μιᾶς πράξης μετὰ τὸν νόμο εἶναι ἡ ἠθικότητά (*moralitas*) της. Γνώμονας δὲ εἶναι ἡ ὑποκειμενικὴ ἀρχὴ τοῦ νὰ πράττει κάποιος, ἀρχὴ τὴν ὁποία τὸ ὑποκείμενο καθιστᾷ κανόνα γιὰ τὸν ἑαυτὸ του (δηλαδὴ, πῶς θέλει νὰ πράττει). Ἀντιθέτως, ἡ θεμελιώδης ἀρχὴ τοῦ καθήκοντος εἶναι ἐκεῖνο ποὺ

τοῦ ἐπιτάσσει ὁ Λόγος ἀπολύτως, ἄρα ἀντικειμενικῶς (πῶς ὀφείλει νὰ πράττει).

226 Ἡ ἀνώτατη θεμελιώδης ἀρχὴ τῆς ἠθικῆς θεωρίας εἶναι συνεπῶς: Πράττει σύμφωνα μὲ ἓνα γνώμονα ποῦ μπορεῖ συγχρόνως νὰ ἰσχύει ὡς καθολικὸς νόμος. – Κάθε γνώμονας ποῦ δὲν εἶναι κατάλληλος γιὰ τοῦτο, ἀντίκειται στὴν ἠθική.

Ἀπὸ τὴ βούληση προέρχονται οἱ νόμοι: ἀπὸ τὴν προαίρεση, οἱ γνώμονες. Στὸν ἄνθρωπο, ἡ προαίρεση εἶναι ἐλεύθερη· ἡ βούληση ἢ ὅποια δὲν ἀναφέρεται σὲ τίποτε ἄλλο ἐκτὸς ἀπὸ τὸν νόμο, δὲν μπορεῖ νὰ ἀποκληθεῖ οὔτε ἐλεύθερη οὔτε ἀνελεύθερη, διότι ἀναφέρεται ὄχι σὲ πράξεις ἀλλὰ ἄμεσα στὴ νομοθεσία γιὰ τὸν γνώμονα τῶν πράξεων (συνεπῶς στὸν ἴδιο τὸν πρακτικὸ Λόγο), καὶ γι' αὐτὸ εἶναι ἀπολύτως ἀναγκαία καὶ ἡ ἴδια δὲν εἶναι ἐπιδεκτικὴ κανενὸς ἐξαναγκασμοῦ. Συνεπῶς μόνον ἡ προαίρεση μπορεῖ νὰ ἀποκληθεῖ ἐλεύθερη.

Ἀλλὰ ἡ ἐλευθερία τῆς προαίρεσης δὲν μπορεῖ νὰ ὀρισθεῖ ἀπὸ τὴν ἱκανότητα τῆς ἐκλογῆς, νὰ πράττει κανεὶς ὑπὲρ ἢ κατὰ τοῦ νόμου (*libertas indifferentiae* [ἐλευθερία τῆς ἀδιαφορίας]), ὅπως ἄλλωστε τὸ ἐπιχειρήσαν ὀρισμένοι, μολονότι ἡ προαίρεση ὡς φαινόμενο παρέχει ἀρκετὰ παραδείγματα γι' αὐτὴν στὴν ἐμπειρία.³⁷ Πράγματι, τὴν ἐλευθερία (ὅπως μᾶς φανερώνεται γιὰ πρώτη ἐντελῶς φορὰ μὲσφ τοῦ ἠθικοῦ νόμου) τὴ γνωρίζομε μόνον ὡς ἀρνητικὴ ἰδιότητα ἐντὸς μας, δηλαδὴ νὰ μὴν ἐξαναγκάζομαστε νὰ πράττομε ἀπὸ αἰσθητηριακοὺς καθοριστικοὺς λόγους. Ὡς νοούμενο ὅμως, δηλαδὴ θεωρούμενη ὡς πρὸς τὴν ἱκανότητα τοῦ ἀνθρώπου ἀπλῶς ὡς νόησης, ἔτσι ὅπως ἐξαναγκάζει σὲ σχέση μὲ τὴν αἰσθητηριακὴ προαίρεση, ἄρα ὡς πρὸς τὴ θετικὴ τῆς ὑφῆ, δὲν μποροῦμε διόλου νὰ τὴν παρουσιάσομε θεωρητικά. Μποροῦμε νὰ κατανοήσομε καλὰ μόνο τοῦτο: ὅτι, μολονότι ὁ ἄνθρωπος ὡς αἰσθητὸ ὄν δείχνει κατὰ τὴν ἐμπειρία μίαν ἱκανότητα νὰ ἐπιλέγει ὄχι μόνο σύμφωνα μὲ τὸν νόμο ἀλλὰ καὶ ἐναντίον του, ἐν τούτοις δὲν μπορεῖ νὰ ὀρισθεῖ βάσει αὐτοῦ ἡ ἐλευθερία του ὡς νοητοῦ ὄντος, ἐπειδὴ τὰ φαινόμενα δὲν μποροῦν νὰ καταστήσουν κατανοητὸ κανένα ὑπεραισθητὸ ἀντικείμενο (ὅπως εἶναι ἀσφαλῶς ἡ ἐλεύθερη προαίρεση): καθὼς καὶ ὅτι ἡ ἐλευθερία οὐδέποτε εἶναι δυνατὸν νὰ συνίσταται στὸ ὅτι τὸ ἔλλογο ὑπο-

37. Γιὰ τὴν προαίρεση (λατ. *arbitrium*) καὶ τὴν ἐλευθερία τῆς, πρβλ. ὑποσημ. 17.

κείμενο μπορεῖ νὰ προβεῖ σὲ μία ἐκλογὴ ἢ ὅποια στρέφεται καὶ ἐναντίον τοῦ (νομοθετικοῦ) Λόγου του, μολονότι ἡ ἐμπειρία ἀποδεικνύει ἀρκετὰ συχνὰ ὅτι συμβαίνει αὐτὸ (τοῦ ὁποίου τὴ δυνατότητα ὅμως δὲν μποροῦμε νὰ συλλάβομε). – Πράγματι, εἶναι ἄλλο νὰ τὴν κάνομε ἐξηγητικὴ ἀρχὴ (τῆς ἔννοιας τῆς ἐλεύθερης προαίρεσης) καὶ καθολικὸ διακριτικὸ γνώρισμα (τοῦ *arbitrium brutum s. servium* [ἄλογη ἢ ἀνελεύθερη προαίρεση]): διότι στὴν πρώτη περίπτωση δὲν ἰσχυρίζομαστε πῶς τὸ γνώρισμα τοῦτο ἀποτελεῖ ἀναγκαῖο στοιχεῖο τῆς ἔννοιας, πράγμα ποῦ ἀπαιτεῖται ἀσφαλῶς γιὰ τὴ δεύτερη περίπτωσι. – Στὴν πραγματικότητα, ἡ ἐλευθερία σὲ σχέση μὲ τὴν ἐσωτερικὴ νομοθεσία τοῦ Λόγου εἶναι μονάχα μία ἱκανότητα: ἡ δὲ δυνατότητα νὰ ἀποκλίνει κάποιος ἀπὸ αὐτὴν, εἶναι μία ἀνικανότητα. Πῶς μπορεῖ, λοιπόν, νὰ ἐξηγηθεῖ ἡ ἱκανότητα ἐκείνη βάσει τῆς ἀνικανότητος αὐτῆς; Εἶναι ἓνας ὀρισμὸς ποῦ πέραν τῆς πρακτικῆς ἔννοιας προσθέτει ἐπιπλέον τὴν ἐφαρμογὴ τῆς, ὅπως τὴ διδάσκει ἡ ἐμπειρία, ἓνας νόθος ὀρισμὸς (*definitio hybrida*), ὁ ὁποῖος παρουσιάζει τὴν ἔννοια μὲ ἐσφαλμένο τρόπο.

Νόμος (ἓνας ἠθικὸς πρακτικὸς νόμος) εἶναι μία πρόταση ἢ ὅποια περιέχει μία κατηγορηματικὴ προστακτικὴ (ἐντολή). Ἐκεῖνος ποῦ προστάζει (*imperans*) μὲσφ τοῦ νόμου, εἶναι ὁ νομοθέτης (*legislator*). Εἶναι ὁ δημιουργὸς (*auctor*) τῆς ὑποχρέωσης σύμφωνα μὲ τὸν νόμο, ὄχι ὅμως πάντοτε ὁ δημιουργὸς τοῦ νόμου. Στὴν δεύτερη περίπτωσι, ὁ νόμος θὰ ἦταν θετικὸς (τυχαῖος) καὶ αὐθαίρετος. Ὁ νόμος, ὁ ὁποῖος μᾶς δεσμεύει μὲ τὸν δικὸ μας Λόγο *a priori* καὶ ἀπολύτως, μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ἐπίσης πῶς προέρχεται ἀπὸ τὴ θέληση ἐνὸς ὑφίστου νομοθέτη, δηλαδὴ ἐνὸς νομοθέτη ποῦ ἔχει ἀποκλειστικῶς δικαιώματα καὶ ὄχι καθήκοντα (ἄρα τὴ θεία θέληση), κάτι ὅμως ποῦ δὲν σημαίνει παρὰ μόνο τὴν ἰδέα ἐνὸς ἠθικοῦ ὄντος, ἢ θέληση τοῦ ὁποίου εἶναι γιὰ ὅλους νόμος, χωρὶς ὅμως νὰ νοοῦμε τὴ θέληση αὐτὴ ὡς δημιουργὸ τοῦ νόμου.

Καταλογισμὸς (*imputatio*) μὲ τὴν ἠθικὴ σημασία εἶναι ἡ κρίσις, μὲ τὴν ὅποια κάποιος θεωρεῖται ὡς πρόξενος (*causa libera* [ἐλεύθερη αἰτία]) μιᾶς ἐνέργειας, ὅποτε αὐτὴ λέγεται πράξις (*factum*)³⁸ καὶ ὑπόκειται σὲ

38. Στὸ πρωτότυπο: Tat (*factum*). Γιὰ τὴν κύρια σημασία τῆς λ. *factum* ὡς ἐργου καὶ πράξης βλ.: «Ἡ αὐτενεργὸς δράσις, θεωρούμενη ὡς ἀτομικὴ καὶ ὑποκείμενη σὲ μίαν ὑποχρέωσι, λέγεται πράξις [*factum*]» (G. Achenwall – J. S. Pütter, *δ.π.*, ὑποσημ. 34, § 122, σ. 48-9). Πρβλ. ἰδίως ΚΠΑ, V 31 (μετάφρ. σ. 53), 47 (μετάφρ. σ. 75): ΚΚΑ, B 788-792.

νόμους· ἐὰν συνεπιφέρει συγχρόνως τὶς ἔννομες συνέπειες τῆς πράξης αὐτῆς, ἀποτελεῖ ἕναν νομικῶς ἔγκυρο καταλογισμό (imputatio iudicialia s. valida), ἐνῶ διαφορετικῶς ἕναν ἄπλῶς διαγνωστικὸν καταλογισμό (imputatio diiudicatoria). – Τὸ (φυσικὸ ἢ ἠθικὸ) πρόσωπο ἐκεῖνο ποῦ ἔχει τὴν νομικῶς ἔγκυρη ἐξουσία νὰ ἐπιβάλλει τὸν καταλογισμό, λέγεται δικαστῆς εἴτε δικαστήριον (iudex s. forum).

Ὅτι πράττει κάποιος, σύμφωνα μὲ τὸ καθήκον ἀλλὰ περισσότερο ἀπὸ ὅ,τι μπορεῖ νὰ ἐξαναγκασθεῖ κατὰ τὸν νόμο, εἶναι ἀξιόμισθο (meritum)· ὅ,τι πράττει ἀκριβῶς σύμφωνα πρὸς τὸν νόμο, εἶναι χρέος (debitum)· τέλος, ὅ,τι πράττει λιγότερο ἀπὸ ὅσα ἀπαιτεῖ τὸ χρέος του, εἶναι ἠθικὴ χρέωση (demeritum). Ἡ ἔννομη συνέπεια μιᾶς χρέωσης εἶναι ἡ ποινὴ (poena)· ἡ συνέπεια μιᾶς ἀξιόμισθης πράξης εἶναι ἡ ἀνταμοιβὴ (praemium) (ὕπὸ τὴν προϋπόθεση ὅτι, προβλεπόμενη ἀπὸ τὸν νόμο, ὑπῆρξε τὸ κίνητρο)· ἡ καταλληλότης τῆς διαδικασίας γιὰ τὸ χρέος δὲν ἔχει καμιά ἀπολύτως ἔννομη συνέπεια. – Ἡ εὐεργετικὴ ἀνταπόδοση (remuneratio s. repensio benefica) δὲν ἔχει καμιά ἀπολύτως ἔννομη σχέση μὲ τὴν πράξη.

Οἱ καλὲς ἢ κακὲς συνέπειες μιᾶς ἔνοχης πράξης, καθὼς καὶ οἱ συνέπειες τῆς παραλείψεως μιᾶς ἀξιόμισθης, δὲν μποροῦν νὰ καταλογισθοῦν στὸ ὑποκείμενο (modus imputationis tollens).³⁹

Οἱ καλὲς συνέπειες μιᾶς ἀξιόμισθης πράξης, καθὼς καὶ οἱ κακὲς συνέπειες μιᾶς παράνομης πράξης μποροῦν νὰ καταλογισθοῦν στὸ ὑποκείμενο (modus imputationis ponens).⁴⁰

Ὁ βαθμὸς τῆς ἰκανότητος γιὰ καταλογισμό (imputabilitas) τῶν πράξεων πρέπει νὰ ἐκτιμᾶται ὑποκειμενικῶς ἀνάλογα μὲ τὸ μέγεθος τῶν ἐμποδίων τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ ξεπεραστοῦν σχετικῶς. – Ὅσο μεγαλύτερα τὰ φυσικὰ ἐμπόδια (τῆς αἰσθητικότητος), ὅσο μικρότερο τὸ ἠθικὸ ἐμπόδιο (τοῦ καθήκοντος), τόσο περισσότερο καταλογίζεται ἡ καλὴ πράξη ὡς ἀξιόμισθα. Π.χ., ἐὰν σώσω ἕναν ἄνθρωπο τελείως ξένο γιὰ μένα ἀπὸ μεγάλη ἀνάγκη μὲ σημαντικὴ δική μου θυσία.

Ἀντιθέτως, ὅσο μικρότερο τὸ φυσικὸ ἐμπόδιο, ὅσο μεγαλύτερο τὸ ἐμπόδιο γιὰ λόγους καθήκοντος, τόσο περισσότερο καταλογίζεται ἡ παράβασις (ὡς ἐνοχή). – Γιὰ τοῦτο, ἡ ψυχικὴ κατάσταση

39. Modus tollens: Ὑποθετικὸς συλλογισμὸς κατὰ τὸν τύπο: «Αἰρομένης τῆς ἀκολουθίας, αἴρεται ὁ λόγος».

40. Modus ponens: Ὑποθετικὸς συλλογισμὸς κατὰ τὸν τύπο: «Τίθεμένου τοῦ λόγου, τίθεται ἡ ἀκολουθία».

τοῦ ὑποκειμένου, ἂν δηλαδὴ διέπραξε τὴν πράξη μὲ ἀφιθυμία ἢ μὲ ἥρεμο λογισμό, συνιστᾶ μιὰ διαφορὰ κατὰ τὸν καταλογισμό ἢ ὁποῖα ἔχει συνέπειες.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗ ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

§ Α.

Τί είναι ή θεωρία του δικαίου

Τò σύνολο τών νόμων, για τούς οποίους είναι δυνατή μία έξωτερική νομοθεσία, λέγεται θεωρία του δικαίου (*Ius*). Έάν ή νομοθεσία αυτή είναι πραγματική, τότε είναι θεωρία του θετικού δικαίου, και ό είδήμων του δικαίου αυτού ή νομομαθής (*Iurisconsultus*) λέγεται έμπειρογνώμων του δικαίου (*Iurisperitus*), εάν γνωρίζει τούς έξωτερικούς νόμους και έξωτερικώς, δηλαδή κατά την εφαρμογή τους σε περιπτώσεις πού προκύπτουν στην έμπειρία· όποτε ή θεωρία είναι άσφαλώς δυνατόν να γίνει και νομομάθεια (*Iurisprudentia*), ενώ χωρίς τά δύο εκείνα στοιχεία από κοινού παραμένει απλώς νομική έπιστήμη (*Iurisscientia*). Η όνομασία τούτη άποδίδεται στή συστηματική γνώση τής θεωρίας του φυσικού δικαίου (*Ius naturae*), μολονότι ό νομομαθής του δικαίου αυτού πρέπει να παράσχει τες άμετάβλητες αρχές κάθε θετικής νομοθεσίας. 229

§ Β.

Τί είναι δίκαιο;

Τò έρώτημα τούτο θα προκαλέσει άσφαλώς στόν νομομαθή την ίδια άμηχανία την όποία προκαλεί στόν λογικό τò περιβόητο έρώτημα: Τί είναι αλήθεια;⁴¹ – εάν δέν θέλει να ύποπέσει σε ταυτολογία ή, άντι να επιλύσει γενικά τò πρόβλημα, να παραπέμψει σε όσα θεσπίζουν οί νόμοι σε κάποια χώρα και σε κάποιον χρόνο. Μπορεί βέβαια να αναφέρει τι

41. Πρβλ. ιδίως ΚΚΑ, Β 82· επίσης, Γωάν. 18, 38.

εἶναι νόμιμο (*quid sit iuris*),⁴² δηλαδή τί λέγουν ἢ τί ἔχουν πει οἱ νόμοι σέ ἕναν ὀρισμένο τόπο καί σέ μιάν ὀρισμένη ἐποχή ἄλλα ἂν ἐκεῖνο πού ἤθε-
λαν οἱ νόμοι εἶναι καί δίκαιο, καί ποιὸ εἶναι τὸ καθολικὸ κριτήριό βάσει
τοῦ ὁποῦοι μπορεῖ κάποιος νὰ διακρίνει ἐν γένει τὸ δίκαιο ἀπὸ τὸ ἄδικο
(*iustum et iniustum*), τοῦτο παραμένει ἀσφαλῶς ἄδηλο γι' αὐτόν, ἐὰν δὲν
ἐγκαταλείψει ἐπὶ ἕνα διάστημα τὶς ἐμπειρικὲς ἐκεῖνες ἀρχές καὶ δὲν ἀνα-
ζητήσει τὶς πηγές τῶν κρίσεων αὐτῶν στὸν Λόγο καὶ μόνο (μολονότι οἱ
νόμοι μποροῦν νὰ τοῦ χρησιμεύσουν ὡς ἐξαιρετος ὀδηγητικὸς μίτος γιὰ
τὸν σκοπὸ ἐκεῖνο), ὥστε νὰ θέσει τὸ θεμέλιο γιὰ μιάν ἐνδεχόμενη θετικὴ
νομοθεσία. Μία ἀπλῶς καὶ μόνο ἐμπειρικὴ θεωρία τοῦ δικαίου⁴³ εἶναι
(σὰν τὴν ξύλινη κεφαλὴ στὸν μῦθο τοῦ Φαίδρου) μία κεφαλὴ πού μπορεῖ
νὰ εἶναι ὠραία, μόνο πού —τί κρίμα!— δὲν ἔχει νοῦ.⁴⁴

Ἡ ἔννοια τοῦ δικαίου, ἐφ' ὅσον ἀναφέρεται σὲ μιάν ὑποχρέωση πού
ἀντιστοιχεῖ σὲ αὐτὸ (δηλαδή ἡ ἠθικὴ ἔννοιά του), ἀφορᾷ, πρῶτον, μόνο
τὶς ἐξωτερικὲς καὶ μάλιστα πρακτικὲς σχέσεις ἐνὸς προσώπου πρὸς ἕνα
ἄλλο, ἐφ' ὅσον οἱ πράξεις τους ὡς ἔργα⁴⁵ μποροῦν νὰ ἐπηρεασθοῦν ἀμοι-
βαίως (ἐμμέσως ἢ ἀμέσως). Δεύτερον, ὅμως, δὲν σημαίνει τὴν σχέση τῆς
προαίρεσης πρὸς τὴν ἐπιθυμία (καὶ συνεπῶς πρὸς μόνη τὴν ἀνάγκη)
τοῦ ἄλλου, ὅπως λ.χ. στὶς πράξεις τῆς εὐεργεσίας ἢ τῆς σκληρότητας,
ἀλλὰ μονάχα πρὸς τὴν προαίρεση τοῦ ἄλλου. Τρίτον, στὴν ἀμοιβαία
τούτῃ σχέση τῆς προαίρεσης δὲν λαμβάνεται καθόλου ὕπ' ὄψη ἡ ὕλη [τὸ
περιεχόμενο] τῆς προαίρεσης, δηλαδή ὁ σκοπὸς τὸν ὁποῖο ἔχει ὁ καθένας
ὡς πρόθεση μετὰ τὸ ἀντικείμενο πού θέλει, π.χ. δὲν ἐρωτᾶται ἂν κάποιος
ὡς ἐπὶ τὸν θά ἔχει πλεονέκτημα ἀπὸ τὸ προῖον πού ἀγοράζει ἀπὸ μέ-
να γιὰ δικὸ του λογαριασμό, ἀλλὰ λαμβάνεται ὕπ' ὄψη μόνον ἡ μορφὴ
κατὰ τὴν σχέση τῆς ἀμοιβαίας προαίρεσης, ἐφ' ὅσον θεωρεῖται μονάχα ὡς
ἐλευθερὴ, καὶ ἐρωτᾶται ἂν μετὰ τὸν τρόπο αὐτὸν ἡ πράξις τοῦ ἐνὸς ἀπὸ
τοὺς δύο εἶναι δυνατὸν νὰ ἐνωθεῖ μετὰ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἄλλου σύμφωνα
μετὰ ἕναν καθολικὸ νόμο.

Τὸ δίκαιο εἶναι συνεπῶς τὸ σύνολο τῶν ὄρων ὑπὸ τοὺς ὁποίους ἡ προ-

42. Στὸ πρωτότυπο: Was Rechtens sei (*quid sit iuris*).

43. Πρβλ. Κάντ: «Ἡ ἐμπειρικὴ θεωρία τοῦ δικαίου, ὅταν συμπεριλαμβά-
νεται στὴ φιλοσοφία καὶ ὄχι στὸν θεσπισμένο κώδικα νόμων, ἀποτελεῖ μιάν ἀντί-
φασιν» («Über die Buchmacherei» [«Περὶ τῆς τυπογραφίας»], VIII 434).

44. Βλ. Φαίδρος (Phaedrus Libertus Augusti), *Fabulae* (Μύθοι), I, VII: «'O
quanta species' inquit 'cerebrum non habet'» («Τί ὠραίο πρόσωπο!», εἶπε. «Ἄλ-
λὰ δὲν ἔχει ἐγκέφαλο»).

45. Facta (πληθυντικὸς τῆς λατινικῆς λ. *factum*): κυριολεκτικῶς ἔργα, πράξεις
(βλ. παραπάνω, σ. 227, ὅπου ἡ λ. *factum* ἀποδίδεται ρητῶς ὡς Tat [πράξις], καθὼς
καὶ ὕποσημ. 38).

αίρεση τοῦ ἐνὸς μπορεῖ νὰ ἐνωθεῖ μετὰ τὴν προαίρεση τοῦ ἄλλου σύμφωνα
μετὰ ἕναν καθολικὸ νόμο τῆς ἐλευθερίας.

§ Γ.

Καθολικὴ ἀρχὴ τοῦ δικαίου

«Δίκαιη εἶναι κάθε πράξις ἢ ὁποία, ἢ σύμφωνα μετὰ τὸν γνώμονα τῆς
ὁποίας, ἢ ἐλευθερία τῆς προαίρεσης τοῦ καθενὸς μπορεῖ νὰ συνυπάρξει
μετὰ τὴν ἐλευθερίαν κάθε ἄλλου σύμφωνα μετὰ ἕναν καθολικὸ νόμο».

Ἐὰν λοιπὸν ἡ πράξις μου, ἢ ἐν γένει ἡ κατάστασή μου, μπορεῖ νὰ
συνυπάρξει μετὰ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ καθενὸς σύμφωνα μετὰ ἕναν καθολικὸ
νόμο, τότε μετὰ ἀδικεῖ ἐκεῖνος πού μετὰ ἐμποδίζει σὲ αὐτό· διότι τὸ ἐμπόδιο
τοῦτο (ἢ ἀντίσταση αὐτῆ) δὲν μπορεῖ νὰ συνυπάρξει μετὰ τὴν ἐλευθερίαν
σύμφωνα μετὰ καθολικοὺς νόμους.

231

Ἀπὸ τὰ παραπάνω προκύπτει ἐπίσης: ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ ἀπαιτηθεῖ νὰ
εἶναι ἡ ἴδια ἡ ἀρχὴ αὐτῆ ὄλων τῶν γνωμόνων μετὰ τὴν σειρά τῆς ὀ γνώμονας
μου, δηλαδή νὰ τὴν καταστήσω γνώμονα τῆς πράξεώς μου· διότι καθέ-
νας μπορεῖ νὰ εἶναι ἐλεύθερος, ἀκόμη καὶ ἂν ἡ ἐλευθερία του εἶναι γιὰ
μένα παντελῶς ἀδιάφορη, ἢ ἔστω καὶ ἂν ἐπιθυμῶ κρυφὰ νὰ τὴν περιορί-
σω, ἀρκεῖ μόνον νὰ μὴν τὴν θίγω μετὰ τὴν ἐξωτερικὴν πράξις μου. Τὸ νὰ
καταστήσω γνώμονά μου τὸ πράττειν σύμφωνα μετὰ τὸ δίκαιο, ἀποτελεῖ
μιάν ἀπαίτηση τὴν ὁποία μοῦ θέτει ἡ ἠθικὴ.

Συνεπῶς, ὁ καθολικὸς νόμος τοῦ δικαίου⁴⁶ πράττει ἀπὸ ἐξωτερικὴ
ἄποψη ἔτσι, ὥστε ἡ ἐλευθερὴ χρῆση τῆς προαίρεσός σου νὰ μπορεῖ νὰ συ-
νυπάρξει μετὰ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ καθενὸς σύμφωνα μετὰ ἕναν καθολικὸ νόμο,
εἶναι βέβαια ἕνας νόμος ὁ ὁποῖός μου ἐπιβάλλει μιάν ὑποχρέωση, ὅμως
δὲν προσδοκᾷ καθόλου, πολὺ δὲ περισσότερο δὲν ἀπαιτεῖ, νὰ ὀφείλω ὁ
ἴδιος νὰ περιορίζω ἀποκλειστικῶς χάριν τῆς ὑποχρέωσός ἐκείνης τὴν
ἐλευθερίαν μου ὑπὸ τοὺς ὄρους ἐκείνους· ἀλλὰ ὁ Λόγος λέγει μόνον ὅτι ἡ
ἐλευθερία περιορίζεται κατὰ τὴν ἰδέαν τῆς ἀπὸ τοὺς ὄρους αὐτοὺς καὶ
ἐπίσης ὅτι ἐπιτρέπεται νὰ περιορίζεται ἐμπράκτως καὶ ἀπὸ τοὺς ἄλλους·
καὶ τοῦτο τὸ λέγει ὡς αἴτημα πού δὲν ἐπιδέχεται καμμία περαιτέρω ἀπό-
δειξη. — Ἐὰν ἡ πρόθεση δὲν εἶναι νὰ διδάξομε τὴν ἀρετὴν, ἀλλὰ μόνο νὰ
ἐκθέσομε τί εἶναι δίκαιο, τότε δὲν μποροῦμε οὔτε ὀφείλομε νὰ παρουσι-
άσομα ἑμεῖς τὸν νόμο ἐκεῖνο τοῦ δικαίου ὡς ἐλατήριον τῆς πράξεως.

46. Πρβλ. Κάντ, «Θεωρία-Πράξις», Ἀκαδ. VIII 289-290 (Δοκίμα, σ. 129).

§ Δ.

Τὸ δίκαιο εἶναι συνδεδεμένο μετὴν ἐξουσία
τοῦ καταναγκασμοῦ

Ἡ ἀντίσταση ἢ ὁποῖα προβάλλεται στὸ ἐμπόδιο μιᾶς δράσης, εἶναι μία προαγωγή τῆς δράσης αὐτῆς καὶ συνάδει μετὴν αὐτήν. Ἀλλὰ ὅλα ὅσα εἶναι ἄδικοι, ἀποτελοῦν ἐμπόδιο τῆς ἐλευθερίας σύμφωνα μετὰ καθολικούς νόμους, ἐνῶ ὁ καταναγκασμὸς εἶναι ἓνα ἐμπόδιο ἢ μία ἀντίσταση ποὺ προβάλλεται στὴν ἐλευθερία. Ἐπομένως: ἐὰν μία ὀρισμένη χρῆση τῆς ἐλευθερίας εἶναι ἢ ἴδια ἓνα ἐμπόδιο τῆς ἐλευθερίας σύμφωνα μετὰ καθολικούς νόμους (δηλαδὴ εἶναι ἄδικη), τότε ὁ καταναγκασμὸς ποὺ ἀντίκειται στὴ χρῆση αὐτή, ὡς παρακώλυση ἐνδὸς ἐμποδίου τῆς ἐλευθερίας, συνάδει μετὴν ἐλευθερία σύμφωνα μετὰ καθολικούς νόμους, δηλαδὴ εἶναι δίκαιος· ἄρα, σύμφωνα μετὴν ἀρχὴ τῆς ἀντιπάσεως, μετὸ δίκαιο συνάπτεται συγχρόνως ἢ ἐξουσία νὰ ἐξαναγκασθεῖ ἐκεῖνος ποὺ τὸ παραβιάζει.

§ Ε.

232 Τὸ αὐστηρὸ δίκαιο μπορεῖ νὰ ἐννοηθεῖ ἐπίσης ὡς ἡ δυνατότητα ἐνδὸς ὀλοσχεροῦς ἀμοιβαίου καταναγκασμοῦ ὁ ὁποῖος συνάδει μετὴν ἐλευθερία τοῦ καθενὸς σύμφωνα μετὰ καθολικούς νόμους

Ἡ πρόταση τούτη εἶναι ταυτόσημη μετὴν ἐξῆς: τὸ δίκαιο δὲν ἐπιτρέπεται νὰ νοηθεῖ ὅτι συντίθεται ἀπὸ δύο τμήματα, δηλαδὴ ἀπὸ τὴν ὑποχρέωση σύμφωνα μετὰ ἓνα νόμο καὶ ἀπὸ τὴν ἐξουσία ἐκεῖνου ποὺ ὑποχρεώνει τὸν ἄλλο μετὴν ἀρχὴν τῆς προαίρεσής του, νὰ τὸν ἐξαναγκάσει νὰ ἐκπληρώσει τὴν ὑποχρέωσή του, ἀλλὰ μποροῦμε νὰ θεωρήσουμε ὅτι ἡ ἔννοια τοῦ δικαίου συνίσταται ἅμεσα στὴ δυνατότητα τῆς συνάψεως τοῦ καθολικοῦ ἀμοιβαίου καταναγκασμοῦ μετὴν ἐλευθερία τοῦ καθενός. Ὅπως δηλαδὴ τὸ δίκαιο ἐν γένει ἔχει ὡς ἀντικείμενο μόνο ὅ,τι εἶναι ἐξωτερικὸ στὶς πράξεις, ἔτσι καὶ τὸ αὐστηρὸ δίκαιο, δηλαδὴ ἐκεῖνο μετὸ ὁποῖο δὲν εἶναι ἀναμειγμένο τίποτε ἡθικὸ, εἶναι ἐκεῖνο ποὺ δὲν ἀπαιτεῖ παρὰ μόνον ἐξωτερικὰ καθοριστικὰ αἰτία τῆς προαίρεσης· διότι τότε εἶναι καθαρὸ καὶ δὲν συγγέεται μετὰ ἐπιταγὰς τῆς ἀρετῆς. Αὐστηρὸ (στενὸ) δίκαιο μποροῦμε συνεπῶς νὰ ἀποκαλέσουμε μόνον τὸ

ἐντελῶς ἐξωτερικὸ δίκαιο. Αὐτὸ θεμελιώνεται βέβαια στὴ συνείδηση τῆς ὑποχρέωσης τοῦ καθενός σύμφωνα μετὰ τὸν νόμο· ἀλλὰ δὲν ἐπιτρέπεται οὔτε μπορεῖ, ἀν πρόκειται νὰ εἶναι καθαρὸ, νὰ ἐπικαλεῖται τὴ συνείδηση τούτη ὡς ἐλατήριο, γιὰ νὰ καθορίζει τὴν προαίρεση σύμφωνα μετὰ τὸν νόμο, ἀλλὰ στηρίζεται γιὰ τοῦτο στὴν ἀρχὴ τῆς δυνατότητας ἐνδὸς ἐξωτερικοῦ καταναγκασμοῦ ὁ ὁποῖος μπορεῖ νὰ συνυπάρξει μετὴν ἐλευθερία τοῦ καθενός σύμφωνα μετὰ καθολικούς νόμους. – Ὅταν συνεπῶς λέγεται: ὁ δανειστὴς ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ἀπαιτήσει ἀπὸ τὸν ὀφειλέτη τὴν πληρωμὴ τοῦ χρέους του, δὲν σημαίνει αὐτὸ ὅτι μπορεῖ νὰ τοῦ ἐμπνεύσει τὴν πεποίθηση ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Λόγος του τὸν ὑποχρεώνει στὴν παροχὴ αὐτῆ· ἀλλὰ σημαίνει ὅτι ὁ καταναγκασμὸς ποὺ ἀναγκάζει τὸν καθένα νὰ τὸ κάμει αὐτό, μπορεῖ κάλλιστα νὰ συνυπάρξει μετὴν ἐλευθερία τοῦ καθενός, ἄρα καὶ μετὰ τὴ δική του, σύμφωνα μετὰ ἓναν καθολικὸ ἐξωτερικὸ νόμο· συνεπῶς τὸ δίκαιο καὶ ἡ ἐξουσία τοῦ καταναγκασμοῦ εἶναι ταυτόσημα.

Ὁ νόμος ἐνδὸς ἀμοιβαίου καταναγκασμοῦ ποὺ συνάδει ἀναγκαιῶς μετὴν ἐλευθερία τοῦ καθενός ὑπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς καθολικῆς ἐλευθερίας εἶναι τρόπον τινὰ ἢ κατασκευὴ τῆς ἔννοιας ἐκείνης, δηλαδὴ ἡ ἀναπαράστασή της σὲ μία καθαρὴ ἐποπτεία *a priori*, κατ' ἀναλογίαν τῆς δυνατότητας τῶν ἐλεύθερων κινήσεων τῶν σωμάτων κατὰ τὸν νόμο τῆς ἰσότητος τῆς δράσης καὶ τῆς ἀντίδρασης. Ὅπως λοιπὸν στὰ καθαρὰ Μαθηματικὰ δὲν μποροῦμε νὰ συναγάγομε ἅμεσα τὶς ἰδιότητες τοῦ ἀντικειμένου τους ἀπὸ τὴν ἔννοια, ἀλλὰ μόνον νὰ τὶς ἀνακαλύψουμε ἀπὸ τὴν κατασκευὴ τῆς ἔννοιας, ἔτσι δὲν καθιστᾶ δυνατὴ τὴν ἀναπαράσταση τῆς ἔννοιας ἐκείνης ἢ ἔννοια τοῦ δικαίου ἀλλὰ ὁ ὀλοσχερῆς ἀμοιβαῖος καὶ ἴσος καταναγκασμὸς ὁ ὁποῖος ἔχει ὑπαχθεῖ ὑπὸ καθολικούς νόμους καὶ συνάδει μετὴν ἔννοια τοῦ δικαίου. Ἐπιπλέον, ὅπως στὴ δυναμικὴ τούτη ἔννοια ὑπόκειται ὡς θεμέλιο στὰ καθαρὰ Μαθηματικὰ (π.χ., στὴ Γεωμετρία) μία ἀπλῶς μορφολογικὴ ἔννοια, ἔτσι ἔχει προνοήσει ὁ Λόγος νὰ προμηθεύει ὅσο εἶναι δυνατόν τὴ διάνοια καὶ μετὰ ἐποπτεῖες *a priori* χάριν τῆς κατασκευῆς τῆς ἔννοιας τοῦ δικαίου.⁴⁷ – Τὸ ὀρθὸ (*rectum*) ὡς τὸ εὐθὺ ἀντιτίθεται ἐν μέρει πρὸς τὸ καμπύλο καὶ ἐν μέρει πρὸς τὸ πλάγιον. Τὸ καμπύλον εἶναι ἢ ἐσωτερικὴ ἰδιότητα μιᾶς γραμμῆς ἔτσι ὥστε μεταξὺ δύο δεδομένων σημείων νὰ μπορεῖ νὰ ὑπάρχει μόνον μία καὶ μόνον, ἐνῶ τὸ πλάγιον εἶναι ἢ θέση δύο γραμμῶν οἱ ὁποῖες τέμνουν

47. Πρβλ. ΚΚΑ, Β 740-752.

ἡ μία τὴν ἄλλη ἢ συγκρούονται ἢ μία μὲ τὴν ἄλλη, ἔτσι ὥστε νὰ ὑπάρχει μία καὶ μόνη (ἢ κάθετη), ἢ ὅποια δὲν κλίνει πρὸς τὴν μία πλευρὰ περισσότερο ἀπὸ ὅσο πρὸς τὴν ἄλλη, καὶ ἢ ὅποια διαιρεῖ τὸν χῶρο ἐξ ἴσου καὶ ἀπὸ τὶς δύο πλευρές· κατὰ τὴν ἀναλογία τούτη προτίθεται καὶ ἡ θεωρία τοῦ δικαίου νὰ προσδιορίσει γιὰ τὸν καθένα τὸ μερίδιό του (μὲ μαθηματικὴ ἀκριβεία), κάτι ποῦ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ προσδοκᾶται στὴ θεωρία τῆς ἀρετῆς ἢ ὅποια δὲν μπορεῖ νὰ ἀρνηθεῖ ἕνα ὀρισμένο περιθώριο γιὰ ἐξαίρεσεις (*latidunimem* [εὐρύτητα]). – Ἀλλά, χωρὶς νὰ ἐπεμβαίνουν στὸ πεδίο τῆς ἠθικῆς, ὑπάρχουν δύο περιπτώσεις ποῦ προβάλλουν ἀξίωση γιὰ τὴν κρίση τοῦ δικαίου, γιὰ τὶς ὅποιες ὅμως δὲν μπορεῖ νὰ βρεθεῖ κανεὶς ποῦ νὰ ἀποφανθεῖ γι' αὐτήν, καὶ οἱ ὅποιες ἀνήκουν κατὰ κάποιον τρόπο στὰ *intermundia* [μετακόσμια] τοῦ Ἐπικούρου.⁴⁸ – Τὶς περιπτώσεις αὐτὲς πρέπει νὰ τὶς ξεχωρίσουμε κατ' ἀρχὰς ἀπὸ τὴ γνήσια θεωρία τοῦ δικαίου, στὴν ὅποια θέλομε νὰ προχωρήσουμε σὲ λίγο, ὥστε οἱ ἀσταθεῖς ἀρχές τους νὰ μὴν ἐπηρεάσουν τὶς σταθερὲς θεμελιώδεις ἀρχές τῆς θεωρίας αὐτῆς.

Ἐπίμετρο τῆς Εἰσαγωγῆς στὴ θεωρία τοῦ δικαίου

Περὶ τοῦ ἀμφίσημου δικαίου (*Ius aequivocum*)⁴⁹

Μὲ κάθε δίκαιο μὲ τὴ στενὴ σημασία (*ius strictum*) συνδέεται ἡ ἐξουσία τοῦ καταναγκασμοῦ. Ἐπιπλέον ὅμως σκεπτόμαστε ἕνα δίκαιο μὲ τὴν εὐρύτερη σημασία (*ius latum*), ὅπου ἡ ἐξουσία τοῦ καταναγκασμοῦ δὲν μπορεῖ νὰ καθοριθεῖ μὲ κάποιον νόμο. – Τοῦτα τὰ ἀληθινὰ ἢ ὑποτιθέμενα δίκαια εἶναι λοιπὸν δύο: ἡ ἐπιείκεια καὶ τὸ δίκαιο τῆς ἀνάγκης. Ἡ ἐπιείκεια ἀποδέχεται ἕνα δικαίωμα χωρὶς καταναγκασμὸ, τὸ δίκαιο τῆς ἀνάγκης ἕναν καταναγκασμὸ χωρὶς δικαίωμα, καὶ ἀντιλαμβάνεται κανεὶς εὐχερῶς ὅτι ἡ ἀμφισημία τούτη στηρίζεται στὴν πραγματικότητα στὸ ὅτι ὑπάρχουν περιπτώσεις ἀμφισβητουμένου δικαίου, γιὰ τὴν κρίση τῶν ὁποίων δὲν μπορεῖ νὰ ὀρισθεῖ κάποιος δικαστής.

48. Μετακόσμια (*intermundia*): Τὰ διαστήματα ποῦ χωρίζουν τὸν ἕναν κόσμο ἀπὸ τὸν ἄλλο κατὰ τὸν Ἐπικούρο, πρβλ. Κικέρων, *De natura deorum*, 1,18· Λουκρήτιος, *De rerum natura*, 3, 18-23.

49. Πρβλ. Κάντ, *Παράδοση ἠθικῆς* *Vigilantius*, XXVII 599-600.

I.

Ἡ ἐπιείκεια (*Aequitas*)

Ἡ ἐπιείκεια (θεωρούμενη ἀντικειμενικῶς) δὲν ἀποτελεῖ διόλου ἕναν λόγο ὁ ὁποῖος ἐπικαλεῖται ἀπλῶς τὸ ἠθικὸ καθήκον τῶν ἄλλων (τὴν καλὴν προαίρεση καὶ τὴν ἀγαθότητά τους), ἀλλὰ ἐκεῖνος ποῦ ἀπαιτεῖ κάτι ἐξ αὐτοῦ τοῦ λόγου, στηρίζεται στὸ δικαίωμά του· μονάχα ποῦ τοῦ λείπουν οἱ ἀναγκαῖοι ὅροι γιὰ τὸν δικαστὴ, σύμφωνα μὲ τοὺς ὁποίους θὰ μπορούσε αὐτὸς νὰ ὀρίσει σὲ ποῖο βαθμὸ ἢ μὲ ποῖον τρόπο μπορεῖ νὰ ἰκανοποιηθεῖ ἡ ἀξίωσή του. Ἐκεῖνος ποῦ ἔχει μὲν συνεταιρισθεῖ μὲ ἴσα δικαιώματα σὲ μὴν ἐμπορικὴ ἔταιρεία⁵⁰ ἀλλὰ ἔχει προσφέρει περισσότερα, καὶ ἐν τούτοις λόγω ἀτυχιῶν ἔχει ὀπωσδήποτε χάσει περισσότερα ἀπὸ τοὺς ἄλλους ἑταίρους, μπορεῖ νὰ ἀπαιτήσῃ ἀπὸ τὴν ἔταιρεία, σύμφωνα μὲ τὴν ἐπιείκεια, περισσότερα καὶ ὄχι ἀπλῶς ἴσα μερίδια μὲ τοὺς ἄλλους. Ἀλλὰ κατὰ τὸ πραγματικὸ (στενὸ) δίκαιο, ἡ ἀπαίτησή του θὰ ἔπρεπε νὰ ἀπορριφθεῖ, ἐπειδὴ ἐὰν ἐκαλεῖτο ἕνας δικαστὴς στὴν ὑπόθεση αὐτή, δὲν θὰ εἶχε συγκεκριμένα στοιχεῖα (*data*), γιὰ νὰ ἀποφανθεῖ πόσα τοῦ ἀναλογοῦν κατὰ τὴ σύμβαση. Ὁ ὑπῆρέτης, τοῦ ὁποίου ὁ μισθὸς καταβάλλεται στὸ τέλος τοῦ ἔτους σὲ ἕνα νόμισμα ποῦ ὑποτιμήθηκε στὸ ἐνδιάμεσο χρονικὸ διάστημα, ὅποτε δὲν μπορεῖ νὰ ἀγοράσει ὅσα μπορούσε νὰ ἀποκτήσῃ κατὰ τὴ σύναψη τῆς συμβάσεως (καθὼς ἡ μὲν ὀνομαστικὴ ἀξία εἶναι ἡ ἴδια, ὄχι ὅμως ἡ ἀγοραστικὴ ἀξία), δὲν μπορεῖ νὰ ἐπικαλεσθεῖ τὸ δικαίωμά του νὰ μὴν ζημιωθεῖ ἐξ αὐτοῦ τοῦ λόγου, παρὰ μόνον νὰ κάμει ἐκκλιση βάσει τῆς ἐπιείκειας (μὴν βωβὴ θεότητα ποῦ δὲν μπορεῖ νὰ ἀκουσθεῖ)· διότι δὲν εἶχε ὀρισθεῖ τίποτε σχετικῶς στὴ σύμβαση, ἕνας δικαστὴς ὅμως δὲν μπορεῖ νὰ ἀποφανθεῖ βάσει ἀορίστων ὄρων.

Ἀπὸ τοῦτα προκύπτει ἐπίσης ὅτι ἕνα δικαστήριό τῆς ἐπιείκειας (σὲ μίαν διαφορὰ μὲ ἄλλους γιὰ τὰ δικαιώματά τους) ἐμπεριέχει μὴν ἀντίφαση. Μόνον ὅταν πρόκειται γιὰ τὰ δικαιώματα τοῦ ἴδιου τοῦ δικαστῆ καὶ ὅπου ἔχει δικαίωμα διαθέσεως ὡς πρὸς τὸ πρόσωπό του, ἐπιτρέπεται καὶ ὀφείλει νὰ λαμβάνει ὑπ' ὄψη τὴν ἐπιείκεια· π.χ., ὅταν τὸ Στέμμα ἀναλαμβάνει τὸ ἴδιο τὴ ζημίαν ποῦ ὑπέστησαν ἄλλοι στὴν ὑπηρεσία του καὶ γιὰ τὴν ὅποια τὸ ἰκετεύουν νὰ τὴν ἀποζημιώσῃ, μολονότι θὰ μπορούσε, κατὰ τὸ αὐστηρὸ δίκαιο, νὰ ἀπορρίψῃ τὴν ἀξίωσή⁵¹ τούτη μὲ τὴν πρόφαση ὅτι ἐκεῖνοι ἀνέλαβαν τὴν ὑπηρεσία αὐτὴ μὲ δικὸ τους κίνδυνο.

50. Στὸ πρωτότυπο: Maskopei: ἐμπορικὴ ἔταιρεία (ἀπὸ τὴν ὀλλανδικὴ λ. *maatschappij*).

51. Ἰακὰδ.: ἀξίωση (*Anspruch*)· A, B: ἀπόφαση, ἐτομηγορία (*Ausspruch*).

Διαίρεση τῆς θεωρίας τοῦ δικαίου

A.

Γενική διαίρεση τῶν καθηκόντων τοῦ δικαίου

Μποροῦμε νὰ προβοῦμε στὴ διαίρεση τούτῃ ἀκολουθώντας εὐλόγως τὸν Οὐλπιανό,⁵⁷ ἐὰν ἀποδώσουμε στοὺς τύπους του ἓνα νόημα ποὺ μπορεῖ μὲν νὰ μὴν τὸ σκέφτηκε ὁ ἴδιος μὲ σαφήνεια, ἀλλὰ τὸ ὁποῖο ἐν τούτοις ἐπιτρέπουν νὰ τὸ ἀναπτύξουμε ἢ νὰ τοὺς τὸ προσδώσουμε.⁵⁸ Οἱ τύποι αὐτοὶ εἶναι οἱ ἀκόλουθοι:

1. Νὰ εἶσαι ἔντιμος ἄνθρωπος (*honeste vive*). Ἡ ἔννομη ἐντιμότητα (*honestas iuridica*) συνίσταται σὲ τοῦτο: νὰ διατηρεῖ κανεὶς στὶς σχέσεις μὲ τοὺς ἄλλους τὴν ἀξία του ὡς ἀνθρώπου, ἕνα καθῆκον ποὺ ἐκφράζεται μὲ τὴν πρόταση: «Μὴν γίνεσαι ἀπλῶς μέσον γιὰ τοὺς ἄλλους, ἀλλὰ νὰ εἶσαι γι' αὐτοὺς συγχρόνως σκοπός». Τὸ καθῆκον τοῦτο θὰ ὀριστεῖ στὴ συνέχεια ὡς ὑποχρέωση βάσει τοῦ δικαιώματος τῆς ἀνθρωπότητας στὸ δικό μας πρόσωπο (*lex iusti*).⁵⁹

2. Μὴν ἀδικεῖς κανένα (*neminem laede*), ἀκόμη καὶ ἂν ἔπρεπε ἐξ αὐτοῦ τοῦ λόγου νὰ διακόψεις κάθε δεσμὸ μὲ τοὺς ἄλλους καὶ νὰ ἀποφεύγεις κάθε κοινωνία (*lex iuridica*).

3. (Ἄν δὲν μπορεῖς νὰ ἀποφύγεις τὸ προηγούμενο) νὰ εἰσέλθεις σὲ κοινωνία μὲ τοὺς ἄλλους, στὴν ὁποία μπορεῖ νὰ διατηρηθεῖ ὅ,τι ἀνήκει στὸν καθένα (*sum tuique tribue*). – Ὁ τύπος αὐτός, ἐὰν μεταφραζόταν ἔτσι: «Δίδο στὸν καθένα ὅ,τι τοῦ ἀνήκει», θὰ ἐξέφραζε κάτι παράλογο· διότι σὲ κανένα δὲν μποροῦμε νὰ

237

57. Οὐλπιανός (170-228 μ.Χ.), Ρωμαῖος νομοδιδάσκαλος. Βλ. «*Iuris praecepta sunt haec: honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere*». Dig. 1,1,10 § 1 (Ψευδο-Οὐλπιανός). Πρβλ. «*Iustitia est constans et perpetua voluntas ius suum cuique tribuendi*». Dig. 1,1,10 pr.

58. Σχετικῶς μὲ τὸν ἐρμηνευτικὸ αὐτὸν κανόνα (ὁ ὁποῖος ἀποδίδεται συνήθως στὸν Σλάιερμαχερ), βλ. ἰδίως ΚΚΑ, Β 370. Πρβλ. F. Schleiermacher, *Hermeneutik und Kritik*, ἐπιμ. M. Frank, Φραγκφούρτη 1977, σ. 94, 104.

59. Πρβλ. παρακάτω, ΜΗΔ, Πίνακα, VI 240, καθὼς καὶ ΜΗΑ, VI 420, 429.

δώσουμε κάτι ποὺ τὸ ἔχει ἤδη. Ἐὰν πρόκειται λοιπὸν νὰ ἔχει νόημα, θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι ἔτσι: «Νὰ εἰσέλθεις σὲ μία κατάσταση στὴν ὁποία μπορεῖ νὰ διασφαλίζεται γιὰ τὸν καθένα ὅ,τι τοῦ ἀνήκει ἐναντι καθενὸς ἄλλου» (*lex iustitiae*).

Συνεπῶς, οἱ ἀνωτέρω τρεῖς κλασικοὶ τύποι ἀποτελοῦν συγχρόνως ἀρχὲς τῆς διαιρέσεως τοῦ συστήματος τῶν καθηκόντων τοῦ δικαίου σὲ ἐσωτερικά, ἐξωτερικά καὶ σὲ ἐκεῖνα τὰ ὁποία περιλαμβάνουν τὴ συναγωγή τῶν δευτέρων ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῶν πρώτων μέσῳ ὑπαγωγῆς.

B.

Γενική διαίρεση τοῦ δικαίου

1. Τοῦ δικαίου ὡς συστηματικῶν διδασκαλιῶν: στὸ φυσικὸ δίκαιο, τὸ ὁποῖο στηρίζεται ἀποκλειστικὰ σὲ *a priori* ἀρχές, καὶ στὸ θετικὸ (θεσπισμένο) δίκαιο ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὴ βούληση τοῦ νομοθέτη.

2. Τῶν δικαιωμάτων ὡς (ἡθικῶν) ἱκανοτήτων νὰ ὑποχρεώουμε τοὺς ἄλλους, δηλαδὴ ὡς τοῦ νομικοῦ λόγου τῆς ὑποχρέωσης τῶν ἄλλων (ὡς *titulus* [τίτλος])· ἡ πρωτεύουσα διαίρεση τῶν δικαιωμάτων εἶναι στὸ ἔμφυτο καὶ στὸ ἐπίκτητο δικαίωμα: τὸ πρῶτο εἶναι ἐκεῖνο ποὺ ἀνήκει στὸν καθένα ἐκ φύσεως ἀνεξαρτήτως κάθε ἔννομης πράξης· τὸ δεύτερο εἶναι ἐκεῖνο γιὰ τὸ ὁποῖο ἀπαιτεῖται μία τέτοια πράξη.

Τὸ ἔμφυτο δικό μου καὶ δικό σου μπορεῖ ἐπίσης νὰ ἀποκληθεῖ ἐσωτερικὸ (*meum vel tuum internum*)· διότι τὸ ἐξωτερικὸ δικαίωμα πρέπει πάντοτε νὰ ἀποκτᾶται.

Τὸ ἔμφυτο δικαίωμα εἶναι ἓνα καὶ μοναδικὸ

Ἡ ἐλευθερία (ἀνεξαρτησία ἀπὸ τὴν ἐξαναγκαστικὴ προαίρεση ἑνὸς ἄλλου), ἐφ' ὅσον μπορεῖ νὰ συνυπάρξει μὲ τὴν ἐλευθερία καθενὸς ἄλλου σύμφωνα μὲ ἓναν καθολικὸ νόμο, εἶναι αὐτὸ τὸ μοναδικό, πρωταρχικὸ δικαίωμα ποὺ ἔχει κάθε ἄνθρωπος δυνάμει τῆς ιδιότητάς του ὡς ἀνθρώπου. – Ἡ ἔμφυτη ἰσότητα, δηλαδὴ ἡ ἀνεξαρτησία του, ὥστε νὰ μὴν ὑποχρεώνεται κανεὶς ἀπὸ ἄλλους περισσότερο ἀπὸ ὅσο μπορεῖ ἐπίσης νὰ τοὺς ὑποχρεώσει ἀμοιβαίως· ἄρα ἡ ιδιότητα τοῦ ἀνθρώπου νὰ εἶναι αὐτεξούσιος (*sui iuris*), καθὼς ἐπίσης καὶ νὰ εἶναι ἀνεπίληπτος (*iusti*),

238

διότι δὲν ἀδίκησε κανέναν λόγω οἰασδῆποτε ἔννομης πράξης τέλος, ἢ ἐξουσία νὰ πράττει ἔναντι τῶν ἄλλων ὅτιδῆποτε δὲν θίγει καθ' ἑαυτὸ τὰ δικαιώματά τους, ἔστω καὶ ἂν δὲν τὸ ἀποδέχονται αὐτὸ παραδείγματος χάριν: ἀπλῶς νὰ τοὺς ἀνακοινώνει τὶς σκέψεις του, νὰ τοὺς διηγείται ἢ νὰ τοὺς ὑπόσχεται κάτι, εἴτε εἶναι ἀληθινὸ καὶ εὐλικρινὲς εἴτε ἀναληθὲς καὶ ἀνευλικρινὲς (*veriloquium aut falsiloquium*), διότι ἐξαρτᾶται ἀπὸ αὐτοὺς καὶ μόνον ἂν θέλουν νὰ τὸν πιστέψουν ἢ ὄχι.* – ὅλες αὐτὲς οἱ ἐξουσίες ἐγκρίνται ἤδη στὴν ἀρχὴ τῆς ἔμφυτης ἐλευθερίας καὶ δὲν διαφέρουν στὴν πραγματικότητα ἀπὸ αὐτὴν (ὡς μέλη τῆς διαιρέσεως ὑπὸ μιὰν ἀνώτερη ἔννοια τοῦ δικαίου).

Ἡ πρόθεση λόγω τῆς ὁποίας ἔχει εἰσαχθεῖ μιὰ τέτοια διαίρεση στὸ σύστημα τοῦ φυσικοῦ δικαίου (ἐφ' ὅσον ἀφορᾶ στὸ ἔμφυτο δίκαιο), ἀποβλέπει σὲ τοῦτο: ὅταν προκύπτει μιὰ διαφορὰ γιὰ ἓνα ἐπίκτητο δικαίωμα καὶ τίθεται τὸ ἐρώτημα ποῖος φέρει τὸ βᾶρος τῆς ἀποδείξεως (*onus probandi*), εἴτε ἀπὸ τὴν ἀμφισβητούμενη πράξη εἴτε, ἂν αὐτὴ ἔχει ἐξακριβωθεῖ, ἀπὸ τὸ ἀμφισβητούμενο δικαίωμα, ἐκεῖνος ποὺ ἀπορρίπτει τὴν ὑποχρέωση τούτη, νὰ μπορεῖ νὰ ἐπικαλεῖται μεθοδικὰ καὶ ἀνάλογα μὲ τοὺς διαφόρους νομίμους τίτλους τὸ ἔμφυτο δικαίωμά του τῆς ἐλευθερίας (τὸ ὁποῖο ἐξειδικεύεται ἀνάλογα μὲ τὶς διαφορὲς καταστάσεις).

Ἐπειδὴ λοιπὸν ὅσον ἀφορᾶ σὲ ὅ,τι εἶναι ἔμφυτο, ἄρα ἐσωτερικὸ δικό μου καὶ δικό σου, δὲν ὑπάρχουν πολλὰ δικαιώματα ἀλλὰ μόνον ἓνα δικαίωμα, ἢ πρωτεύουσα τούτη διαίρεση, καθὼς ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο κατὰ τὸ περιεχόμενο ἄκρως ἄνισα μέλη, θὰ διεκπεραιωθεῖ στὰ προλεγομένα καὶ ἡ διαίρεση τῆς θεωρίας τοῦ δικαίου θὰ εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναφέρεται ἀπλῶς στὸ ἐξωτερικὸ δικό μου καὶ δικό σου.

* Τὸ νὰ λέγει κανεὶς ἐκ προθέσεως, ἔστω καὶ ἀπλῶς λόγω ἐπιπολαιότητας, κάτι ἀναληθές, λέγεται μὲν συνήθως ψεῦδος (*mendacium*), ἐπειδὴ μπορεῖ νὰ βλάψει τουλάχιστον κατὰ τοῦτο, ὅτι ἐκεῖνος ποὺ τὸ ἐπαναλαμβάνει μὲ καλὴ πίστη, γελοιοποιεῖται ἐνώπιον τῶν ἄλλων ὡς εὐπιστος. Ἀλλὰ μὲ τὴ νομικὴ σημασία λέγεται ψεῦδος μόνον ἐκείνη ἢ ἀναλήθεια, ἢ ὁποῖα ζημιώνει ἄμεσα κάποιον δικαίωμα ἐνὸς ἄλλου, π.χ. ἡ ψευδὴς πρόθεση τῆς συνάψεως μιᾶς συμβάσεως μὲ κάποιον μὲ σκοπὸ τὸν σφετερισμὸ τοῦ δικαιώματός του (*falsiloquium dolosum* [ψεῦδος ἐκ δόλου]) καὶ ἡ διαφορὰ τούτη τῶν πολὺ συγγενῶν ἐννοιῶν δὲν εἶναι ἀβάσιμη, ἐπειδὴ στὴν περίπτωσή τῆς ἀπλῆς δηλώσεως τῶν σκέψεων κάποιου παραμένει πάντοτε δικαίωμα τοῦ ἄλλου νὰ τοὺς προσδώσει ὅποια σημασία θέλει. Μολονότι ἢ βάσιμη φήμη πὼς πρόκειται γιὰ κάποιον ἄνθρωπο τοῦ ὁποίου τοὺς λόγους δὲν μπορεῖ νὰ πιστέψει κανεὶς, προσεγγίζει τόσο πολὺ στὴ μορφὴ πὼς εἶναι ἕνας ψεύτης, ὥστε ἡ διαχωριστικὴ γραμμὴ ἢ ὁποῖα διακρίνει ἐδῶ αὐτὸ ποὺ ἀνήκει στὸ *Ius* [δικαίωμα] ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ ὑπάγεται στὴν ἠθικὴ, μόνον ἔτσι ἀκριβῶς μπορεῖ νὰ ὀριοθετηθεῖ.

Διαίρεση τῆς μεταφυσικῆς τῶν ήθων ἐν γένει

I.

Ἄρα τὰ καθήκοντα εἶναι εἴτε καθήκοντα τοῦ δικαίου (*officia iuris*), δηλαδή καθήκοντα γιὰ τὰ ὁποῖα εἶναι δυνατὴ μιὰ ἐξωτερικὴ νομοθεσία, εἴτε καθήκοντα ἀρετῆς (*officia virtutis s. ethica*), γιὰ τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι δυνατὴ μιὰ τέτοια νομοθεσία· ἀλλὰ τὰ καθήκοντα ἀρετῆς δὲν μποροῦν νὰ ὑπαχθοῦν σὲ μιὰν ἐξωτερικὴ νομοθεσία, ἐπειδὴ ἀναφέρονται σὲ ἓναν σκοπὸ ὁ ὁποῖος (ἢ τὸ νὰ τὸν ἔχει κανεὶς) ἀποτελεῖ συγχρόνως καθήκον τὸ νὰ θέτει ὅμως κάποιος ἓναν σκοπὸ, δὲν μπορεῖ νὰ ἐπιτευχθεῖ μὲ καμιὰ ἐξωτερικὴ νομοθεσία (διότι εἶναι μιὰ ἐσωτερικὴ πράξη τοῦ πνεύματος), μολονότι εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιτάσσονται ἐξωτερικὲς πράξεις οἱ ὁποῖες ὁδηγοῦν στὰ σχετικὰ ἀποτελέσματα, χωρὶς βέβαια νὰ τὶς καθιστᾶ τὸ ὑποκείμενο σκοπὸ του.

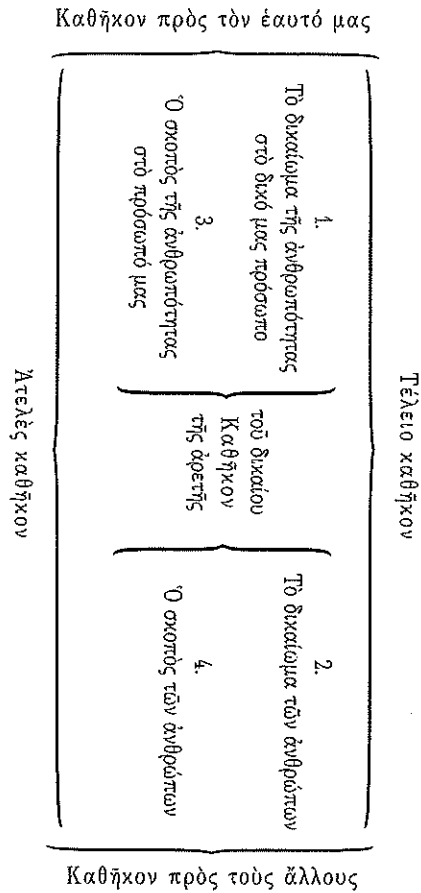
Ἀλλὰ γιὰ τί τιτοφορεῖται ἡ ἠθικὴ θεωρία (ἢ ἠθικὴ) συνήθως (ἰδιαιτέρως ἀπὸ τὸν Κικέρωνα) θεωρία τῶν καθηκόντων καὶ ὄχι ἐπίσης τῶν δικαιωμάτων (καθὼς μάλιστα τὰ δευτέρως ἀναφέρονται στὰ πρῶτα);⁶⁰ – Ὁ λόγος εἶναι ὁ ἀκόλουθος: Γνωρίζομε τὴ δικὴ μας ἐλευθερία (ἀπὸ τὴν ὁποῖα προέρχονται ὅλοι οἱ ἠθικοὶ νόμοι, καὶ ἐπομένως τόσο ὅλα τὰ δικαιώματα ὅσο καὶ τὰ καθήκοντα) μόνο μὲσθ τῆς ἠθικῆς προστακτικῆς ποὺ εἶναι μιὰ πρόταση ἢ ὁποῖα ἐπιτάσσει τὸ καθήκον, ἀπὸ τὴν ὁποῖα μπορεῖ ἔπειτα νὰ ἀναπτυχθεῖ ἡ ἱκανότητα νὰ ὑποχρεώνομε ἄλλους, δηλαδή ἡ ἔννοια τοῦ δικαιώματος.

II.

Ἐπειδὴ στὴ θεωρία τῶν καθηκόντων ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ καὶ ὀφείλει νὰ θεωρεῖται σύμφωνα μὲ τὴν ἰδιότητα τῆς ἱκανότητάς του τῆς ἐλευθερίας ποὺ εἶναι τελείως ὑπεραισθητὴ, ἄρα καὶ ἀπλῶς σύμφωνα μὲ τὴν ἀνθρώπινη φύση του, ὡς προσωπικότητα ἀνεξάρτητη ἀπὸ φυσικοὺς καθορισμοὺς (*homo noumenon* [ἄνθρωπος ὡς νοούμενον]), σὲ διάκριση ἀπὸ τὸ ὑποκείμενο ὡς βεβαρημένο μὲ τοὺς καθορισμοὺς ἐκείνους, δηλαδή τὸν ἄνθρωπο (*homo phaenomenon* [ἄνθρωπος ὡς φαινόμενο]), γιὰ τοῦτο τὸ δίκαιο καὶ ὁ σκοπός, ποὺ ἀναφέρονται μὲ τὴ σειρά τους στὸ καθήκον ὑπὸ τὴ διττὴ τούτη ἄποψη, παρέχουν τὴν ἀκόλουθη διαίρεση.

60. Ἐννοεῖται κυρίως τὸ ἔργο τοῦ Κικέρωνα (106-43 π.Χ.) *De officiis* (*Περὶ τῶν καθηκόντων*), τὸ ὁποῖο θεωρεῖται κατὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα ὡς τὸ κυριότερο ἔργο τῆς στωικῆς ἠθικῆς.

Διαίρεση κατὰ τὴν ἀντικειμενικὴ σχέση
τοῦ νόμου πρὸς τὸ καθήκον

III.

Ἐπειδὴ τὰ ὑποκείμενα, ὡς πρὸς τὰ ὁποῖα νοεῖται μία σχέση τοῦ δικαιώματος πρὸς τὸ καθήκον (εἴτε συμβαίνει μὲ τρόπο ἐπιτρεπτό εἴτε ὄχι), ἐπιδέχονται διάφορες σχέσεις, γιὰ τοῦτο μπορούμε νὰ προβοῦμε καὶ ἀπὸ τὴν ἀποψη τούτη σὲ μία διαίρεση.

Διαίρεση
κατὰ τὴν ὑποκειμενικὴ σχέση ἐκείνων
ποῦ ὑποχρεώνουν καὶ ἐκείνων ποῦ ὑποχρεώνονται

1. Ἡ ἔννομη σχέση τοῦ ἀνθρώπου μὲ ὄντα ποῦ δὲν ἔχουν οὔτε δικαιώματα οὔτε καθήκοντα.	2. Ἡ ἔννομη σχέση τοῦ ἀνθρώπου μὲ ὄντα ποῦ ἔχουν τόσο δικαιώματα ὅσο καὶ καθήκοντα.

Ἐλλείπει

Διότι αὐτὰ εἶναι ἄλογα ὄντα ποῦ οὔτε μᾶς δεσμεύουν οὔτε μπορούμε νὰ δεσμευτοῦμε ἀπὸ αὐτά.

3. Ἡ ἔννομη σχέση τοῦ ἀνθρώπου μὲ ὄντα ποῦ ἔχουν μόνο καθήκοντα καὶ ὄχι δικαιώματα.

Ἐλλείπει

Διότι αὐτὰ θὰ ἦταν ὄντα χωρὶς προσωπικότητα (δουλοπάροικοι, δοῦλοι)

Ἐφίσταται

Διότι εἶναι σχέση ἀνθρώπων μὲ ἀνθρώπους.

4. Ἡ ἔννομη σχέση τοῦ ἀνθρώπου μὲ ἕνα ὄν ποῦ ἔχει μόνο δικαιώματα καὶ ὄχι καθήκοντα (Θεός).

Ἐλλείπει

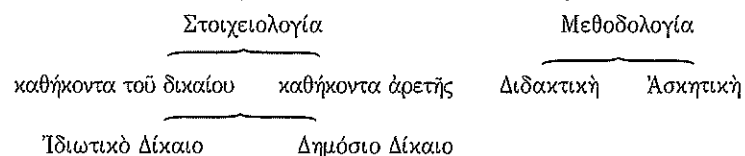
Ἐννοεῖται, στὴν φιλοσοφία [βάσει τοῦ Λόγου] καὶ μόνο, διότι ἕνα τέτοιο ὄν δὲν εἶναι ἀντικείμενο δυνατῆς ἐμπειρίας.

Συνεπῶς, μόνο στὸν ἀρ. 2 ἐφίσταται μία πραγματικὴ σχέση μεταξὺ δικαιώματος καὶ καθήκοντος. Ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο δὲν ἐφίσταται καὶ στὸν ἀρ. 4, εἶναι: διότι θὰ ἦταν ἕνα ὑπερβατικὸ καθήκον, δηλαδὴ ἕνα καθήκον, γιὰ τὸ ὁποῖο δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ δοθεῖ ἕνα ἀντίστοιχο ἐξωτερικὸ ὑποκείμενο ποῦ νὰ δημιουργεῖ ὑποχρεώσεις, ἄρα ἡ σχέση εἶναι ἐδῶ ἀπὸ θεωρητικὴ ἀποψη μόνον ἰδεατὴ, δηλαδὴ πρὸς ἕνα νοερὸ πράγμα, τὸ ὁποῖο δημιουργοῦμε ἐμεῖς, ὄχι ὅμως βέβαια βάσει τῆς τελειῶς κενῆς

242 ἔννοιάς του, ἀλλὰ σὲ σχέση με μᾶς τοὺς ἴδιους καὶ τοὺς γνώμονες τῆς ἐσωτερικῆς ἠθικότητος, ἄρα βάσει τῆς γόνιμης ἔννοιάς του ἀπὸ πρακτικῆ καὶ ἐσωτερικῆ ἀποψη, ἀπὸ τὴν ὁποία ἄλλωστε καὶ μόνο ὑφίσταται ὁλόκληρο τὸ ἐνδοκοσμικὸ (πραγματοποιήσιμο) καθῆκον μας σὲ αὐτὴν τὴν ἀπλῶς καὶ μόνο νοερῇ σχέσῃ.⁶¹

Περὶ τῆς διαιρέσεως τῆς ἠθικῆς ὡς συστήματος
τῶν καθηκόντων ἐν γένει

κ.ο.κ. ὅλα, ὅσα περιέχουν ὄχι μόνο τὰ ὕλικά ἀλλὰ καὶ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ μορφή τῆς ἐπιστημονικῆς ἠθικῆς θεωρίας, ὅταν οἱ μεταφυσικὲς πρῶτες ἀρχές θὰ ἔχουν ἐξιχνιάσει γι' αὐτὴν πλήρως τὶς καθολικὲς ἀρχές.

* * *

Ἡ ἀνώτατη διαίρεση τοῦ φυσικοῦ δικαίου δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι (ὅπως συμβαίνει ἐνίοτε) στὸ φυσικὸ καὶ στὸ κοινωνικὸ δίκαιο, ἀλλὰ πρέπει νὰ εἶναι στὸ φυσικὸ καὶ στὸ πολιτικὸ δίκαιο⁶² ἀπὸ τοῦτα τὸ πρῶτο λέγεται ἰδιωτικὸ καὶ τὸ δεύτερο δημόσιο δίκαιο. Πράγματι, στὴ φυσικὴ κατάστασι δὲν ἀντιπαρατίθεται ἡ κοινωνικὴ ἀλλὰ ἡ πολιτικὴ κατάστασι διότι στὴ φυσικὴ κατάστασι μπορεῖ μὲν ἀσφαλῶς νὰ ὑπάρχει κοινωνία, ὄχι ὅμως καὶ πολιτικὴ κοινωνία⁶³ (ἡ ὁποία διασφαλίζει τὸ δικό μου καὶ τὸ δικό σου με δημοσίους νόμους), γι' αὐτὸ καὶ τὸ δίκαιο στὴν κατάστασι ἐκείνη λέγεται ἰδιωτικὸ δίκαιο.

61. Πρβλ. Κάντ, *Θρησκεία*, VI 139 (μετάφρ. σ. 258-9), 168-9 καὶ ὑποσ. (μετάφρ. σ. 308-310).

62. *bürgerliches Recht*: ἀστικὸ, ἐδῶ: πολιτικὸ (θεσπισμένο) δίκαιο.

63. *bürgerliche Gesellschaft* (λατ. *societas civilis*). Κατὰ τὸν Schröder, ὁ ὅρος «πολιτικὴ κοινωνία» σημαίνει «κράτος» (Staat) (βλ. Achenwall-Pütter, ὁ.π., ὑποσ. 34, σ. 325).

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ
ΤΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
Τὸ ἰδιωτικὸ δίκαιο

Κεφάλαιο Πρώτο

Τὸ Πολιτειακὸ Δίκαιο

§ 43

Τὸ σύνολο τῶν νόμων οἱ ὅποιοι χρειάζονται καθολικὴ κοινοποίηση γιὰ νὰ ἐπιφέρουν τὴν ἔννομη κατάσταση, εἶναι τὸ δημόσιο δίκαιο. – Τοῦτο εἶναι συνεπῶς ἓνα σύστημα νόμων γιὰ ἓναν λαό, δηλαδή γιὰ ἓνα πλῆθος ἀνθρώπων, ἢ γιὰ ἓνα πλῆθος λαῶν, οἱ ὅποιοι, εὐρισκόμενοι σὲ ἀμοιβαία ἀλληλεπίδραση, χρειάζονται τὴν ἔννομη κατάσταση ὑπὸ μία βούληση ποὺ τοὺς ἐνώνει, δηλαδή ἓνα Σύνταγμα (*constitutio*), ὥστε νὰ γίνουν κοινωνοὶ ἐκείνου ποὺ εἶναι νόμιμο. – Ἡ κατάσταση τούτη τῶν ἐπιμέρους ἀτόμων ἐνὸς λαοῦ κατὰ τὶς μεταξὺ τους σχέσεις, λέγεται πολιτικὴ κατάσταση (*status civilis*), καὶ τὸ σύνολο τῶν ἀτόμων σὲ σχέση μετὰ τὰ δικά του μέλη, λέγεται κράτος (*civitas*), τὸ ὁποῖο λόγω τῆς μορφῆς του, μετὰ τὴν ὁποία συνδέονται ὅλοι βάσει τοῦ κοινού συμφέροντός των νὰ βρισκονται στὴν ἔννομη κατάσταση, ἀποκαλεῖται κοινότητα (*res publica latius sic dicta* [πολιτεία μετὰ τὴν εὐρεία σημασία]), σὲ σχέση ὅμως μετὰ τοὺς ἄλλους λαοὺς λέγεται ἀκριβῶς δύναμη (*potentia*) (ἀπὸ τὴ λέξη αὐτὴ προέρχεται ἡ λέξη «ἡγεμόνες» [Potentaten]).¹⁶⁰ Τὸ σύνολο αὐτό, λόγω τῆς (ὑποτιθέμενης) κληρονομημένης ἐνώσεως, ἀποκαλεῖται καὶ ἔθνος (*gens*), καὶ ἔτσι, ὑπὸ τὴ γενικὴ ἔννοια τοῦ δημοσίου δικαίου, μᾶς παρέχει τὴν ἀφορμὴ νὰ σκεφθοῦμε ὄχι μόνο τὸ πολιτειακὸ ἀλλὰ καὶ τὸ διεθνὲς δίκαιο (*ius gentium*)· ἐπειδὴ δὲ ἡ ὑφήλιος δὲν εἶναι ἀπεριόριστη ἀλλὰ μία ἐπιφάνεια ἢ ὁποία εἶναι πεπερασμένη, τὸ πολιτειακὸ δίκαιο καὶ τὸ διεθνὲς δίκαιο ὀδηγοῦν ἀναποτρέπτως ἀπὸ κοινού στὴν ἰδέα τοῦ διεθνοῦς πολιτειακοῦ δικαίου (*ius civitatis gentium*)¹⁶¹ ἢ τοῦ κοσμοπολιτικοῦ δικαίου (*ius cosmopoliticum*)· ὁπότε, ἐὰν ἔστω καὶ σὲ μία ἀπὸ τὶς τρεῖς αὐτὲς

311

160. Ἡ γερμανικὴ λέξη Potentaten (ἡγεμόνες, κυβερνήτες, κρατοῦντες) παράγεται ἀπὸ τὴ λατινικὴ λέξη *potentatus* (ἀπὸ τὴ λ. *potentia*).

161. *ius civitatis gentium*] διόρθωση Ludwig (πρβλ. *Αἰώνια εἰρήνη*, VIII 357 [μετάφρ. σ. 79]: *civitas gentium*)· A, B, ἐκδδ: *ius gentium*.

δυνατὲς μορφές τῆς ἔννομης καταστάσεως λείπει ἡ ἀρχὴ τοῦ περιορίζει τὴν ἐξωτερικὴ ἐλευθερία βάσει τῶν νόμων, νὰ πρέπει ἀναπόφευκτα τὸ οἰκοδόμημα ἄλων τῶν ὑπολοίπων νὰ ὑπονομευθεῖ καὶ τελικῶς νὰ καταρρεύσει.

§ 44

Δὲν εἶναι ἡ ἐμπειρία ἐκείνη ποὺ μᾶς διδάσκει τὸν κανόνα τῆς βιαιοπραγίας τῶν ἀνθρώπων καὶ τὴν κακοήθειά τους, δηλαδὴ ὅτι ἀντιμάχονται ὁ ἓνας τὸν ἄλλον προτοῦ παρουσιασθεῖ μιὰ κυρίαρχη ἐξωτερικὴ νομοθεσία· συνεπῶς δὲν εἶναι ἓνα γεγονός ἐκεῖνο τὸ ὁποῖο δῆθεν καθιστᾶ ἀναγκαῖο τὸν δημόσιο νομικὸ καταναγκασμό. Ἀντιθέτως, ὅσοδήποτε καλοήθεις καὶ νομιμόφρονες καὶ ἂν τοὺς νοήσομε, ἐν τούτοις ἔγκειται *a priori* στὴν ἔλλογη ιδέα μιᾶς τέτοιας (μὴ ἔννομης) κατάστασης ὅτι, προτοῦ ἰδρυθεῖ μιὰ δημόσια ἔννομη κατάσταση, οἱ ἐπιμέρους ἄνθρωποι, οἱ λαοὶ καὶ τὰ κράτη οὐδέποτε μποροῦν νὰ εἶναι ἀσφαλεῖς ἀπὸ τὴ βιαιοπραγία τοῦ ἐνὸς ἐναντίον τοῦ ἄλλου, καὶ μάλιστα βάσει τοῦ ἀτομικοῦ δικαιώματος τοῦ καθενὸς νὰ πράττει ὅ,τι φαίνεται σ' αὐτὸν δίκαιο καὶ καλὸ, καὶ σὲ τοῦτο νὰ μὴν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ γνώμη τοῦ ἄλλου· ἄρα τὸ πρῶτο ποῦ τοῦ ἐπιβάλλεται νὰ ἀποφασίσει, ἐὰν δὲν θέλει νὰ ἀποστῆ ἀπὸ ὅλες τὶς ἔννοιες τοῦ δικαίου, εἶναι ἡ θεμελιώδης ἀρχή: ὅτι πρέπει νὰ ἐξέλθει ἀπὸ τὴ φυσικὴ κατάσταση στὴν ὁποία κάνει ὁ καθένας ὅ,τι τοῦ κατέβει, καὶ νὰ ἐνωθεῖ μὲ ὅλους τοὺς ἄλλους (μὲ τοὺς ὁποίους δὲν μπορεῖ νὰ ἀποφύγει νὰ περιέλθει σὲ ἀλληλεπίδραση), ὥστε νὰ ὑποταχθοῦν σὲ ἓναν δημόσιο νομικὸ ἐξωτερικὸ καταναγκασμό, ἐπομένως νὰ εἰσέλθουν σὲ μιὰ κατάσταση στὴν ὁποία ἐκεῖνο ποὺ πρόκειται νὰ ἀναγνωρισθεῖ ὅτι ἀνήκει στὸν καθέναν, προσδιορίζεται βάσει τοῦ νόμου καὶ τοῦ ἀπονέμεται μὲ ἐπαρκὴ ἐξουσία (ποῦ δὲν εἶναι δική του ἀλλὰ ἐξωτερικὴ), δηλαδὴ ὅτι ὀφείλει πρὸ πάντων νὰ εἰσέλθει στὴν πολιτικὴ κατάσταση.

Βέβαια, ἡ φυσικὴ κατάστασή του δὲν ἐπιτρεπόταν γιὰ τὸν λόγο αὐτὸν καὶ μόνο νὰ εἶναι μιὰ κατάσταση τῆς ἀδικίας (*iniustus*), δηλαδὴ νὰ φέρεται ὁ ἓνας πρὸς τὸν ἄλλον ἀπλῶς καὶ μόνον ἀναλόγως πρὸς τὸ μέτρο τῆς δυνάμεώς του· ἀσφαλῶς ὅμως ἦταν μιὰ κατάσταση τῆς ἐλλείψεως δικαίου (*status iustitia vacuus*), ὅπου, ἐὰν τὸ δίκαιο ἦταν ἀμφισβητούμενο (*ius controversum*), δὲν ὑπῆρχε ἀριόδιος δικαστὴς νὰ ἀποφανθεῖ μὲ ἔννομη ἰσχὺ, καὶ ἀπὸ τὴν ὁποία κατάσταση δικαιοῦτα λοιπὸν καθένας νὰ παρακινήσει τοὺς ἄλλους μὲ τὴ βία νὰ εἰσέλθουν σὲ μιὰ κατάσταση δικαίου· πράγματι, μολονότι σύμφωνα μὲ τὶς ἔννοιες τοῦ

δικαίου τοῦ καθενός, ἓνα ἐξωτερικὸ πρᾶγμα μπορεῖ νὰ ἀποκτηθεῖ μὲ κατάληψη τῆς νομῆς ἢ μὲ σύμβαση, ἐν τούτοις ἡ κτήση τούτη δὲν εἶναι παρὰ προσωρινή, ἐνόσω δὲν ἔχει ἀκόμη ὑπὲρ αὐτῆς τὴν κύρωση ἐνὸς δημοσίου νόμου, ἐπειδὴ δὲν ἔχει καθορισθεῖ ἀπὸ μιὰ δημόσια (διανεμητικὴ) δικαιοσύνη καὶ δὲν ἔχει διασφαλισθεῖ ἀπὸ μιὰν ἐξουσία ποῦ ἐξασκεῖ τὸ δικαίωμα τοῦτο.

Ἐὰν δὲν θέλαμε νὰ ἀναγνωρίσομε ὡς νόμιμη καμιά κτήση πρὸ τῆς εἰσόδου στὴν πολιτικὴ κατάσταση, οὔτε κἂν προσωρινῶς, τότε θὰ ἦταν ἀδύνατη ἀκόμη καὶ ἡ ἴδια ἡ πολιτικὴ κατάσταση. Πράγματι, στὴ φυσικὴ κατάσταση οἱ νόμοι γιὰ τὸ δικό μου καὶ τὸ δικό σου περιλαμβάνουν, ὡς πρὸς τὴ μορφή, ἀκριβῶς τὰ ἴδια ὅσα ἐπιτάσσουν στὴν πολιτικὴ κατάσταση, ἐφ' ὅσον αὐτὴ νοεῖται σύμφωνα μὲ καθαρὲς ἔλλογες ἔννοιες καὶ μόνο· μὲ τὴ διαφορὰ ὅτι στὴν πολιτικὴ κατάσταση ἀναφέρονται οἱ ὅροι ὑπὸ τοὺς ὁποίους ἐφαρμόζονται οἱ νόμοι ἐκεῖνοι (σύμφωνα μὲ τὴ διανεμητικὴ δικαιοσύνη). – Συνεπῶς, ἐὰν στὴ φυσικὴ κατάσταση δὲν ὑπῆρχαν οὔτε προσωρινῶς δικὰ μου καὶ δικὰ σου ἐξωτερικὰ πρᾶγματα, δὲν θὰ ὑπῆρχαν οὔτε νομικὰ καθήκοντα σὲ σχέση μὲ αὐτὰ, ἄρα οὔτε καὶ ἡ ἐντολὴ νὰ ἐξέλθομε ἀπὸ τὴ φυσικὴ κατάσταση.

§ 45

Κράτος (*civitas*) εἶναι ἡ ἔνωση ἐνὸς πλήθους ἀνθρώπων ποῦ ὑπάγονται σὲ νόμους τοῦ δικαίου. Ἐφ' ὅσον αὐτοί, ὡς *a priori* νόμοι, εἶναι ἀναγκαῖοι, δηλαδὴ συνάγονται ἀφ' ἑαυτῶν ἀπὸ ἔννοιες τοῦ ἐξωτερικοῦ δικαίου ἐν γένει (δὲν εἶναι θεσπισμένοι νόμοι), ἡ μορφή του εἶναι ἡ μορφή τοῦ κράτους ἐν γένει, δηλαδὴ εἶναι τὸ κράτος κατὰ τὴν ιδέα, ὅπως πρέπει νὰ εἶναι σύμφωνα μὲ καθαρὲς ἀρχές τοῦ δικαίου, ἢ ὁποία ιδέα λειτουργεῖ ὡς κανόνας (*norma*) σὲ κάθε πραγματικὴ ἔνωση [ἀνθρώπων] ποῦ πρόκειται νὰ ἀποτελέσει μιὰ κοινότητα (συνεπῶς στὸ ἐσωτερικὸ τῆς).

Κάθε κράτος ἐμπεριέχει τρεῖς ἐξουσίες, δηλαδὴ τὴν καθολικῶς ἐνωμένη βούληση μὲ τριπλὸ πρόσωπο (*trias politica* [πολιτικὴ τριάδα]): τὴν κυρίαρχη ἐξουσία (κυριαρχία) στὸ πρόσωπο τοῦ νομοθέτη, τὴν ἐκτελεστικὴ ἐξουσία στὸ πρόσωπο τοῦ κυβερνήτη (βάσει τοῦ νόμου), καὶ τὴ δικαστικὴ ἐξουσία (γιὰ τὴν ἀναγνώριση ἐκείνου ποῦ ἀνήκει

στὸν καθένα σύμφωνα με τὸν νόμο) στὸ πρόσωπο τοῦ δικαστῆ (*potestas legislatoria, rectoria et iudiciaria* [νομοθετική, ἐκτελεστική καὶ δικαστική ἐξουσία]), σὰν τὶς τρεῖς προτάσεις σὲ ἓναν πρακτικὸ συλλογισμό τοῦ Λόγου: τὴ μείζονα πρόταση ποὺ περιλαμβάνει τὸν νόμο τῆς βουλῆσεως ἐκείνης, τὴν ἐλάσσονα πρόταση ποὺ περιλαμβάνει τὴν ἐντολὴ τῆς διαδικασίας σύμφωνα με τὸν νόμο, δηλαδή τὴν ἀρχὴ τῆς ὑπαγωγῆς ὑπὸ τὸν νόμο, καὶ τὸ συμπέρασμα ποὺ περιλαμβάνει τὴν ἀπόφανση τοῦ δικαίου (τῆ [δικαστικῆ] ἐτυμηγορία) περὶ τοῦ τί εἶναι νόμιμο στὴν προκειμένη περίπτωσιν.

§ 46

Ἡ νομοθετικὴ ἐξουσία μπορεῖ νὰ ἀνήκει μόνο στὴν ἐνωμένη βούληση τοῦ λαοῦ. Πράγματι, ἐπειδὴ ὅλο τὸ δίκαιο ὀφείλει νὰ πηγάζει ἀπὸ τὴν ἐξουσία αὐτῆ, γιὰ τοῦτο δὲν πρέπει νὰ μπορεῖ νὰ ἀδικεῖ με τὸν νόμο τῆς κανέναν ἀπολύτως. Ἀλλὰ ὅταν κάποιος ἔχει μιὰ ἐξουσία ἀπέναντι σὲ ἓναν ἄλλον, εἶναι πάντοτε δυνατὸν νὰ τὸν ἀδικήσῃ με τὸν τρόπο αὐτόν, οὐδέποτε ὁμως συμβαίνει τοῦτο σὲ ὅσα ἀποφασίζει κανεὶς γιὰ τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό του (ἐπειδὴ *volenti non fit iniuria* [ἐκουσίως δὲν ἀδικεῖται κανεὶς]).¹⁶² Συνεπῶς, μόνον ἡ σύμφωνη καὶ ἐνωμένη βούληση ὄλων, ἐφ' ὅσον ἀποφασίζουν ἀκριβῶς τὸ ἴδιο ὅλοι γιὰ τὸν καθένα καὶ ὁ καθένας γιὰ ὅλους, ἄρα μόνον ἡ καθολικῶς ἐνωμένη βούληση τοῦ λαοῦ, μπορεῖ νὰ εἶναι νομοθετικὴ.

Τὰ μέλη μιᾶς τέτοιας κοινωνίας ποὺ ἔχουν ἐνωθεῖ με σκοπὸ τὴ νομοθεσία (*societas civilis* [πολιτικὴ κοινωνία]), δηλαδή ἐνὸς κράτους, ὀνομάζονται πολῖτες (*cives*), καὶ τὰ νομικά τους κατηγορήματα, τὰ ἀναπόσπαστα ἀπὸ τὴν οὐσία τους (ὡς τέτοια), εἶναι: ἡ ἐννομη ἐλευθερία, δηλαδή νὰ μὴν ὑπακούει κανεὶς σὲ κανέναν ἄλλον νόμο παρὰ μόνο σ' ἐκείνον στὸν ὁποῖο ἔδωσε τὴ συγκατάθεσή του· ἡ πολιτικὴ ἰσότητα, δηλαδή νὰ μὴν ἀναγνωρίζει κανεὶς στὸν λαὸ κανέναν ἀνώτερο σὲ σχέση με τὸν ἑαυτό του παρὰ μόνο ἐκείνον τὸν ὁποῖο ἔχει τὴν ἠθικὴ ἱκανότητα νὰ δεσμεύει ἐννόμως ἐξ ἴσου ὅπως καὶ αὐτὸς μπορεῖ νὰ δεσμεύει τὸν ἴδιο· τρίτον, τὸ κατηγορηματὴ τῆς ἀστικῆς αὐτοτέλειας, δηλαδή νὰ μπορεῖ νὰ ὀφείλει κανεὶς τὴν ὑπαρξὴ καὶ τὴ συντήρησή του ὄχι στὴν προαίρεση ἐνὸς ἄλλου στὸν λαό, ἀλλὰ στὰ δικά του δικαιώματα καὶ δυνάμεις ὡς μέλος τῆς κοινότητας, ἐπομένως ἡ ἀστικὴ προσωπικότητα, δηλαδή νὰ μὴν ἐπιτρέπεται

162. Βλ. Dig. 47, 10, 1 § 5 (Οὐλιπιανός).

νὰ ἐκπροσωπεῖται κάποιος σὲ ἔννομες ὑποθέσεις ἀπὸ κανέναν ἄλλον.¹⁶³

Μόνον ἡ ἱκανότητα τῆς ψηφοφορίας συνιστᾷ τὸν πολῖτη ὡς πολῖτη αὐτῆ ὁμως προϋποθέτει τὴν αὐτοτέλεια μέσα στὸν λαὸ ἐκείνου ὁ ὁποῖος θέλει νὰ εἶναι ὄχι ἀπλῶς μέρος τῆς κοινότητας ἀλλὰ καὶ μέλος τῆς, δηλαδή ἓνα μέρος ποὺ πράττει ἀπὸ δική του προαίρεση σὲ κοινότητα με ἄλλους. Ἀλλὰ ἡ ἰδιότητα τούτῃ καθιστᾷ ἀναγκαῖα τὴ διάκριση μεταξὺ τοῦ ἐνεργοῦ καὶ τοῦ παθητικοῦ πολῖτη, μολονότι ἡ ἔννοια τοῦ παθητικοῦ πολῖτη φαίνεται νὰ βρίσκεται σὲ ἀντίφαση με τὸν ὀρισμὸ τῆς ἔννοιας τοῦ πολῖτη ἐν γένει. – Τὰ ἀκόλουθα παραδείγματα μποροῦν νὰ συμβάλουν στὸ νὰ ἀρθεῖ ἡ δυσχέρεια τούτῃ: Ὁ κάλφας σὲ ἓναν ἔμπορο ἢ σὲ ἓναν τεχνίτη ὁ [οἰκιακός] ὑπηρέτης (ὄχι ἐκείνος ποὺ βρίσκεται στὴν ὑπηρεσία τοῦ κράτους)· ὁ ἀνήλικος (*naturaliter vel civiliter* [φυσικῶς ἢ ἀστικῶς])· ὅλες οἱ γυναῖκες, καὶ γενικῶς καθένας ποὺ εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ διατηρεῖ τὴν ὑπαρξὴ του (τροφή καὶ προστασία) ὄχι με δική του δραστηριότητα ἀλλὰ ὄντας στὴ διάθεση ἄλλων (ἐκτὸς τοῦ κράτους), στερεῖται τῆς ἀστικῆς προσωπικότητας, καὶ ἡ ὑπαρξὴ του δὲν εἶναι κατὰ κάποιον τρόπο παρὰ μόνον ἐνῦπαρξη.¹⁶⁴ – Ὁ ξυλοκόπος ποὺ προσλαμβάνω στὸ κτήμα μου, ὁ σιδεράς στὴν Ἰνδία ποὺ πηγαίνει στὰ σπίτια με τὸ σφυρί, τὸ ἀμόνι καὶ τὸ φουσερό του, γιὰ νὰ ἐπεξεργαστεῖ ἐκεῖ τὸ σίδηρο, σὲ σύγκριση με τὸν Εὐρωπαϊκὸ ξυλουργὸ ἢ σιδερά ποὺ μπορεῖ νὰ πουλήσῃ δημόσια τὰ προϊόντα τῆς ἐργασίας αὐτῆς ὡς ἐμπόρευμα· ὁ οἰκοδιδάσκαλος σὲ σύγκριση με τὸν ἐκπαιδευτικὸ τοῦ σχολείου, ὁ ἀγρότης ποὺ ὑποχρεώνεται νὰ πληρώνει τόκους σὲ σύγκριση με τὸν μισθωτὴ κ.ο.κ., εἶναι ἀπλῶς ὑποδεέστεροι βοηθοὶ τῆς κοινότητας, ἐπειδὴ πρέπει νὰ διατάσσονται ἢ νὰ προστατεύονται ἀπὸ ἄλλα ἄτομα, ἄρα δὲν κατέχουν ἀστικὴ αὐτοτέλεια.

Ἐν τούτοις, ἡ ἐξάρτηση τούτῃ ἀπὸ τὴ βούληση τῶν ἄλλων καὶ ἡ ἀνισότητα δὲν ἀντίκεινται διόλου στὴν ἐλευθερία καὶ στὴν ἰσότητα τους ὡς ἀνθρώπων ποὺ συναποτελοῦν ἀπὸ κοινοῦ ἓναν λαό· ἀντιθέτως, μόνο σύμφωνα με τοὺς ὅρους τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἰσότητας μπορεῖ ὁ λαὸς αὐτὸς νὰ γίνῃ κράτος καὶ νὰ εἰσέλθῃ σὲ ἓνα πολιτικὸ καθεστῶς. Ἀλλὰ δὲν ἔχουν ὅλοι τὰ ἀπαραίτητα

163. Πρβλ. ὁμοίως Κάντ, «Θεωρία-Πράξη», VIII 290 κ.έ. (*Δοκίμια*, σ. 130 κ.έ.)· *Αἰώνια εἰρήνη*, VIII 349-350 ὑποσ. (μετάφρ. σ. 63-64 ὑποσ.)

164. *Inhärenz*: κατηγορία τῆς ἐνῦπαρξης σὲ ἀντιδιαστολὴ πρὸς τὴν οὐσία ἢ ὑπόστασιν (βλ. ΚΚΑ, Β 106).

προσόντα οὔτε δικαιοῦνται ἐξ ἴσου νὰ ἔχουν στὸ καθεστῶς τοῦτο τὸ δικαίωμα τῆς ψήφου, δηλαδή νὰ εἶναι πολίτες καὶ ὄχι ἀπλῶς ὑπήκοοι.¹⁶⁵ Διότι ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι μποροῦν νὰ ἀπαιτήσουν νὰ τοὺς μεταχειρίζονται ὅλοι οἱ ἄλλοι ὡς παθητικὰ μέρη τοῦ κράτους σύμφωνα μὲ τοὺς νόμους τῆς φυσικῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἰσότητας, δὲν συνάγεται καὶ τὸ δικαίωμα νὰ μεταχειρίζονται ὡς ἐνεργὰ μέλη τὸ ἴδιο τὸ κράτος, νὰ τὸ ὀργανώσουν ἢ νὰ συνεργοῦν γιὰ τὴν εἰσαγωγή ὀρισμένων νόμων παρὰ μόνον ὅτι, οἰουδήποτε εἶδους καὶ ἂν εἶναι οἱ θετικοὶ νόμοι γιὰ τοὺς ὁποίους ψηφίζουν, πάντως δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἀντίκεινται στοὺς φυσικοὺς νόμους τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀντίστοιχης μὲ αὐτὴν ἰσότητας ὅλων τῶν πολιτῶν, δηλαδή νὰ μποροῦν νὰ ἀνυψώνονται μὲ τὴν ἐργασία τους ἀπὸ τὴν παθητικὴ τούτη κατάσταση πρὸς τὴν ἐνεργητικὴ.¹⁶⁶

§ 47

Ὅλες ἐκεῖνες οἱ τρεῖς ἐξουσίες στὸ κράτος εἶναι δημόσια ἀξιώματα¹⁶⁷ καί, καθὼς προέρχονται οὐσιωδῶς καὶ κατ' ἀνάγκη ἀπὸ τὴν ἰδέα τοῦ κράτους ἐν γένει μὲ σκοπὸ τὴν ἴδρυση (συγκρότηση)¹⁶⁸ του, εἶναι πολιτειακὰ ἀξιώματα. Περιλαμβάνουν τὴ σχέση ἐνὸς γενικοῦ ἀρχηγοῦ (ὁ ὁποῖος, θεωρούμενος σύμφωνα μὲ τοὺς νόμους τῆς ἐλευθερίας, δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι κανεὶς ἄλλος ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ἐνωμένο λαὸ) πρὸς τὸ ἐξατομικευμένο πλῆθος τοῦ λαοῦ ὡς ὑπήκοο,¹⁶⁹ δηλαδή τὴ σχέση τοῦ κυβερνῶντος (*imperans*) πρὸς τὸν ὑπήκοο (*subditus*). – Ἡ πράξη μὲ τὴν ὁποία ὁ ἴδιος ὁ λαὸς συγκροτεῖται σὲ κράτος, στὴν πραγματικότητα ὁμως μονάχα ἡ ἰδέα τῆς, κατὰ τὴν ὁποία καὶ μόνον μπορεῖ νὰ νοηθεῖ ἡ νομιμότητά τῆς, εἶναι τὸ πρωταρχικὸ συμβόλαιον, σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο ὅλοι (*omnes et singuli* [ὅλοι καὶ τὰ ἐπιμέρους ἄτομα]) στὸν λαὸ παραιτοῦνται τῆς ἐξωτερικῆς ἐλευθερίας τους, ὥστε νὰ τὴν ἐπανακτήσουν ἀμέσως ὡς μέλη μᾶς κοινότητας, δηλαδή τοῦ λαοῦ θεωρούμενου ὡς κρά-

165. Staatsgenossen: κατὰ λέξιν: κοινωνοὶ τοῦ κράτους, ὑπήκοοι, σὲ διάκριση ἀπὸ τὸ Staatsbürger: πολίτες.

166. Πρβλ. Κάντ, Ἀνθρωπολογία, VII 324.

167. δημόσια ἀξιώματα] Würden.

168. συγκρότηση] Gründung (Konstitution): ἴδρυση, συγκρότηση, θέσπιση, ὑπονοεῖται καί: πολιτεύμα, Σύνταγμα.

169. Untertan: A: Unterhaus (Κάτω Βουλὴ).

τους (*universi* [οἱ πάντες]): καὶ δὲν μπορεῖ νὰ πεί κανεὶς: ὅτι τὸ κράτος, ὁ ἄνθρωπος στὸ κράτος, ἔχει θυσιάσει ἓνα μέρος τῆς ἔμφυτης ἐξωτερικῆς ἐλευθερίας του σὲ ἓναν σκοπὸ, ἀλλὰ ἔχει ἐγκαταλείψει ἐντελῶς τὴν ἄγρια, ἄνομη ἐλευθερία, ὥστε νὰ ἐπανεύρει ἀπεριορίστως τὴν ἐλευθερία του ἐν γένει σὲ μιὰ νόμιμη ἐξάρτηση, δηλαδή σὲ μιὰ ἔννομη κατάσταση, ἐπειδὴ ἡ ἐξάρτηση τούτη πηγάζει ἀπὸ τὴ δική του νομοθετικὴ βούληση.

316

§ 48

Οἱ τρεῖς ἐξουσίες στὸ κράτος εἶναι συνεπῶς, πρῶτον, συντεταγμένες ἢ μία δίπλα στὴν ἄλλη (*potestates coordinatae*), σὺν νὰ ἦταν τρία ἠθικὰ πρόσωπα, δηλαδή ἢ μία εἶναι τὸ συμπληρωματικὸ τμήμα τῆς ἄλλης γιὰ τὴν ὀλοκλήρωση (*complementum ad sufficientiam*) τοῦ κρατικοῦ πολιτεύματος· δεύτερον, ὁμως, εἶναι ἐπίσης ὑποτεταγμένες (*subordinatae*) ἢ μία στὴν ἄλλη, ἔτσι ὥστε ἢ μία νὰ μὴν μπορεῖ συγχρόνως νὰ σφετερισθεῖ τὴ λειτουργία τῆς ἄλλης, τῆς ὁποίας τὸ ἔργο βοηθεῖ, ἀλλὰ ἢ καθεμιά ἔχει τὴ δική της ἀρχή, δηλαδή ἐπιτάσσει μὲν μὲ τὴν ιδιότητα ἐνὸς ἰδιαίτερου προσώπου, ἐν τούτοις ὁμως ὑπὸ τὸν ὄρο τῆς βουλήσεως ἐνὸς ἀνωτέρου προσώπου· τρίτον, μέσῳ τῆς ἐνώσεως τῶν δύο ἐξουσιῶν [νομοθετικῆς καὶ ἐκτελεστικῆς], [ἡ δικαστικὴ ἐξουσία] ἀπονέμει σὲ κάθε ὑπήκοο τὸ δικαίω του.¹⁷⁰

Σχετικῶς μὲ τις ἐξουσίες αὐτές, θεωρούμενες κατὰ τὴν ἀξιοπρέπεια τους, μποροῦμε νὰ ποῦμε: ἡ βούληση τοῦ νομοθέτη (*legislatoris*) σὲ σχέση μὲ ἐκεῖνα ποὺ ἀφοροῦν τὸ ἐξωτερικὸ δικό μου καὶ δικό σου, εἶναι ἀμεμπτη (ἀνεπίληπτη), ἡ ἐκτελεστικὴ ἰκανότητα τοῦ ἀνώτατου διοικητῆ (*summi rectoris*) εἶναι ἀκαταμάχητη (ἀκατανίκητη), καὶ ἡ δικαστικὴ ἐτυμηγορία τοῦ ἀνώτατου δικαστῆ (*supremi iudicis*) εἶναι ἀμετάτρεπτη (ἀμετάκλητη).¹⁷¹

§ 49

Ὁ κυβερνήτης τοῦ κράτους (*rex* [βασιλιάς], *princeps* [ἡγεμόνας]) εἶναι ἐκεῖνο τὸ (ἠθικὸ ἢ φυσικὸ) πρόσωπο, στὸ ὁποῖο ἀνήκει ἡ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία (*potestas executoria*): εἶναι ὁ διαχειριστὴς τοῦ κράτους ποῦ

170. Τὸ πρωτότυπο στὸ ὁποῖο οἱ ἐκδότες εἰκόζουν κενό, ἔχει: «[...] μέσῳ τῆς ἐνώσεως τῶν δύο [ἐνωσέται: ἐξουσιῶν], ἀπονέμοντας σὲ κάθε ὑπήκοο τὸ δικαίω του.»

171. Πρβλ. «Θεωρία-Πράξη», VIII 299 (Δοκίμια, σ. 141).

διορίζει τοὺς ἀξίωματοῦχους,¹⁷² ἐπιβάλλει στὸν λαὸ τοὺς κανόνες, κατὰ τοὺς ὁποίους καθέννας ἀπὸ τὸν λαὸ μπορεῖ νὰ ἀποκτήσει κάτι ἢ νὰ διατηρήσει ὅ,τι τοῦ ἀνήκει σύμφωνα μὲ τὸν νόμο (μέσω τῆς ὑπαγωγῆς μιᾶς περιπτώσεως ὑπὸ τὸν νόμο). Θεωρούμενος ὡς ἡθικὸ πρόσωπο, λέγεται τὸ Διευθυντήριο, ἢ κυβέρνησις. Οἱ διαταγές του πρὸς τὸν λαὸ, τοὺς ἀξίωματοῦχους καὶ τοὺς ἀνωτέρους τοὺς (ὑπουργούς), οἱ ὅποιοι εἶναι ἐπιφορτισμένοι μὲ τὴν κρατικὴ διοίκησις (*gubernatio*), εἶναι διατάγματα¹⁷³ (ὄχι νόμοι), διότι ἀναφέρονται σὲ ἀποφάσεις ἐπὶ εἰδικῶν περιπτώσεων καὶ ὑπόκεινται σὲ τροποποιήσεις. Μία κυβέρνησις ἢ ὁποία θὰ ἦταν συγχρόνως νομοθετικὴ, θὰ ἔπρεπε νὰ ἀποκαλεῖται δεσποτικὴ, σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν πατριωτικὴ, μὲ τὴν ὁποία ὅμως δὲν ἐννοεῖται ἡ πατρικὴ (*regimen paternale*), ἢ ὁποία εἶναι ἡ πῦθ δεσποτικὴ ἀπὸ ὄλες (καθὼς μεταχειρίζεται τοὺς πολίτες ὡς παιδιὰ), ἀλλὰ ἡ πατριωτικὴ¹⁷⁴ (*regimen civilis et patriae*), ὅπου τὸ ἴδιο τὸ κράτος (*civitas*) μεταχειρίζεται μὲν τοὺς ὑπηκόους του κατὰ κάποιον τρόπο ὡς μέλη μιᾶς οἰκογένειας, συγχρόνως ὅμως καὶ ὡς πολίτες, δηλαδὴ σύμφωνα μὲ τοὺς νόμους τῆς δικῆς τους αὐτοτέλειας, ὁ καθέννας εἶναι κάτοχος τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἀπόλυτὴ βούλησις ἑνὸς ἄλλου δίπλα ἢ πάνω ἀπὸ αὐτόν.¹⁷⁵

Ὁ κυρίαρχος τοῦ λαοῦ (ὁ νομοθέτης) δὲν μπορεῖ συνεπῶς νὰ εἶναι συγχρόνως καὶ ὁ κυβερνήτης· διότι ὁ κυβερνήτης ὑπόκειται στὸν νόμο καὶ ὑποχρεώνεται ἀπὸ αὐτόν, ἐπομένως ἀπὸ ἕναν ἄλλον, τὸν κυρίαρχο. Ὁ κυρίαρχος μπορεῖ ἐπίσης νὰ ἀφαιρέσει ἀπὸ τὸν κυβερνήτη τὴν ἐξουσία του, νὰ τὸν ἀπολύσει ἢ νὰ μεταρρυθμίσει τὴν διοίκησή του, ἀλλὰ δὲν μπορεῖ νὰ τὸν τιμωρήσει (καὶ τοῦτο μονάχα σημαίνει ἡ συνήθης στὴν Ἀγγλία ἔκφρασις: ὁ βασιλιάς, δηλαδὴ ἡ ἀνώτατη ἐκτελεστικὴ ἐξουσία, δὲν μπορεῖ νὰ διαπράξει ἄδικο)· διότι ἡ τιμωρία θὰ ἦταν πάλι μία πράξις τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας, στὴν ὁποία ἀνήκει πρωτίστως ἡ ἱκανότητα νὰ ἐξαναγκάσει σύμφωνα μὲ τὸν νόμο, καὶ ἡ ὁποία ὡστόσο [στὴν προκειμένη περίπτωσι] θὰ ὑπέκειτο ἢ ἴδια σὲ ἕναν καταναγκασμὸ, πράγματι ποὺ εἶναι ἀντιφατικὸ.

Τέλος, οὔτε ὁ κυρίαρχος τοῦ κράτους οὔτε ὁ κυβερνήτης μπορεῖ νὰ δικάζει, ἀλλὰ μόνο νὰ διορίζει δικαστὲς ὡς ἀξίωματοῦχους. Ὁ λαὸς δικάζει τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό του μὲ ἐκείνους τοὺς συμπολίτες του,¹⁷⁶ οἱ ὅποιοι

172. ἀξίωματοῦχος] Magistrat: δημόσιος ἀξίωμα, λειτουργήμα, ἐδῶ κατὰ συν-
εκδοχὴν: ἀξίωματοῦχος, δημόσιος λειτουργός.

173. Verordnungen, Dekrete (λατ. *decreta*): διατάγματα (ταυτόσημες λέξεις).

174. patriotisch [...] vaterländisch: πατριωτικὸς (ταυτόσημες λέξεις).

175. Πρβλ. ὁμοίως, Κάντ, «Θεωρία-Πράξις», VIII 290-291 (*Δοκίμια*, σ. 131).

176. συμπολίτες του] seiner Mitbürger: διόρθωσις Vorländer, Ludwig: ἐκδδ:

ἀναγορεύονται γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτὸν μὲ ἐλεύθερη ἐκλογὴ ὡς ἀντιπρόσωποι του, καὶ μάλιστα γιὰ κάθε πράξις ἰδιαιτέρως. Πράγματι, ἡ δικαστικὴ ἀπόφρασις (ἡ ἐτυμηγορία) εἶναι μία εἰδικὴ πράξις τῆς δημόσιας δικαιοσύνης (*iustitiae distributivae* [τῆς διανεμητικῆς δικαιοσύνης]) ἀπὸ ἕναν κρατικὸ λειτουργὸ (δικαστὴ ἢ δικαστήριο) ποὺ ἐπιβάλλεται στὸν ὑπῆκοο, δηλαδὴ σὲ κάποιον ποὺ ἀνήκει στὸν λαὸ, ἄρα ποὺ δὲν κατέχει κάποια ἐξουσία, ὥστε νὰ τοῦ ἀποδώσει (ἀπονεύσει) ὅ,τι τοῦ ἀνήκει. Ἀλλὰ, ἐπειδὴ καθέννας στὸν λαὸ ὡς πρὸς τὴ σχέση τούτη (πρὸς τὴν ἐξουσία) φέρεται ἄπλως καὶ μόνο παθητικῶς, γι' αὐτὸ καθενὸς ἀπὸ τὶς δύο ἐκείνες ἐξουσίες θὰ μπορούσε νὰ ἀδικεῖ τὸν ὑπῆκοο σὲ ὅσα ἀποφασίζει γι' αὐτόν, καὶ εἰδικότερα στὶς ἀμφισβητούμενες περιπτώσεις γιὰ ὅ,τι ἀνήκει στὸν καθέναν· διότι δὲν θὰ τὸ ἔπραττε ὁ ἴδιος ὁ λαὸς καὶ δὲν θὰ ἀποφαινόταν γιὰ τοὺς συμπολίτες του ἂν εἶναι ἔνοχοι ἢ ἄθῳοι, ἐνῶ στὴ δίκη τὸ δικαστήριο ἔχει τὴ δικαστικὴ ἐξουσία νὰ προβεῖ στὴν ἐξιχνίασι τῆς πράξεως, νὰ ἐφαρμόσει τὸν νόμο καὶ νὰ ἀποδώσει στὸν καθέναν ὅ,τι τοῦ ἀνήκει μέσω τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας. Συνεπῶς, μόνον ὁ λαὸς μπορεῖ νὰ δικάσει τὸ κάθε μέλος του [συμπολίτη], μολοντὶ ἐμμέσως, μέσω τῶν ἀντιπροσώπων του ποὺ ἔχει ἐπιλέξει ὁ ἴδιος (τῶν ἐνόρκων). – Ἄλλωστε θὰ ἦταν κατώτερο τῆς ἐξιοπρέπειας τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ κράτους νὰ παριστάνει τὸν δικαστὴ, δηλαδὴ νὰ ἀποκτᾶ τὴ δυνατότητα νὰ διαπράττει ἄδικο, καὶ ἔτσι νὰ καταλήγει στὴ δυνατότητα τῆς ἐφέσεως (*a rege male informato ad regem melius informandum* [ἀπὸ τὸν κακῶς ἐνημερωμένον βασιλιὰ στὸν βασιλιὰ ποὺ πρέπει νὰ ἐνημερωθεῖ καλύτερα]).¹⁷⁷

Συνεπῶς, ὑπάρχουν τρεῖς διαφορετικὲς ἐξουσίες (*potestas legislativa, executiva, iudicialia*), μέσω τῶν ὁποίων τὸ κράτος (*civitas*) ἔχει τὴν αὐτονομία του, αὐτοσυγκροτεῖται καὶ αὐτοσυντηρεῖται σύμφωνα μὲ τοὺς νόμους τῆς ἐλευθερίας. – Στὴν ἔνωσι τῶν ἐξουσιῶν αὐτῶν συνίσταται ἡ σωτηρία τοῦ κράτους (*salus reipublicae suprema lex est* [ἡ σωτηρία τῆς πολιτείας εἶναι ὁ ὑψίστος νόμος]),¹⁷⁸ μὲ τὴν ὁποία σωτηρία δὲν πρέπει νὰ

ihrer Mitbürger (συμπολίτες τους).

177. Πιθανότατα τροποποίηση ἀπὸ τὸν Κάντ φράσις ποὺ ἀποδίδεται στὸν Λούθηρο: «Appello a papa male informato ad papam melius informandum» (Κάτω ἐκκλησιῇ, ἀντὶ τοῦ κακῶς ἐνημερωμένου πάπα, στὸν πάπα ποὺ πρέπει νὰ ἐνημερωθεῖ καλύτερα) (βλ. τὸ ἀπόφθεγμα τοῦ Λούθηρου, εἰς M. Kasper, *Reclams Lateinisches Zitate-Lexikon*, Στουτγάρδη, 2007, σ. 36).

178. Ἄλλες διατυπώσεις τοῦ κανόνα αὐτοῦ στὸν Κάντ: *Salus publica suprema civitatis lex est* («Θεωρία-Πράξις», VIII 298, *Δοκίμια*, σ. 140)· *Salus rei publicae suprema lex est* (γράμμα πρὸς τὸν Jung-Stilling, μετὰ τὴν 1η Μαρτίου 1789, XXIII 495). Βλ. Κικέρων, *De legibus* III, 8: *Ollis (sc. imperantibus) salus populi suprema lex esto* (Γιὰ τοὺς ἄρχοντες ἡ σωτηρία τοῦ λαοῦ ἄς εἶναι ὁ ὑψίστος νόμος).

ἐννοήσομε τὴν εὐημερία τῶν πολιτῶν καὶ τὴν εὐδαιμονία τους· διότι αὐτὴ μπορεῖ ἴσως (ὅπως ἰσχυρίζεται καὶ ὁ Ρουσσώ) νὰ ἐπιτευχθεῖ στὴ φυσικὴ κατάσταση ἢ ἀκόμη καὶ ὑπὸ μία δεσποτικὴ κυβέρνησις πολὺ πιδ ἄνετα καὶ πιδ ἐπιθυμητά· ἀλλὰ ἐννοοῦμε τὴν κατάστασι τῆς μέγιστης συμφωνίας τοῦ πολιτεύματος μὲ τὶς ἀρχές τοῦ δικαίου, τὴν ὁποία κατάστασι μᾶς ὑποχρεώνει ὁ Λόγος νὰ ἐπιδιώκομε μὲ μία κατηγορηματικὴ προστακτικὴ.

Γενικὴ παρατήρησις
περὶ τῶν ἐννόμων συνεπειῶν τοῦ προκύπτουν
ἀπὸ τὴ φύσι τῆς πολιτικῆς ἔνωσις

A.

Ἡ προέλευσις τῆς ἀνώτατης ἐξουσίας εἶναι ἀπὸ πρακτικῆς ἀπόψεως ἀνεξιχνίαστη γιὰ τὸν λαὸ τοῦ ὑπόκειται σ' αὐτὴν δηλαδὴ ὁ ὑπήκοος δὲν πρέπει νὰ ἀσχολεῖται ἔμπρακτα μὲ λεπτολόγους συλλογισμοὺς σχετικῶς μὲ τὴν προέλευσις τούτη, σὰν νὰ ἐπρόκειτο γιὰ ἓνα ἀμφισβητούμενο δικαίωμα (*ius controversum*), ὡς πρὸς τὴν ὑπακοή τοῦ ὀφείλεται στὴν ἐξουσία ἐκείνη. Πράγματι, ἐπειδὴ γιὰ νὰ κρίνει μὲ νομικὴ ἰσχύ περὶ τῆς ἀνώτατης κρατικῆς ἐξουσίας (*summum imperium*), ὁ λαὸς πρέπει νὰ θεωρηθεῖ πὼς εἶναι ἤδη ἐνωμένος ὑπὸ μία καθολικὴ νομοθετικὴ βούλησι, γιὰ τοῦτο δὲν μπορεῖ καὶ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ κρίνει διαφορετικὰ παρὰ ὅπως θέλει ὁ παρῶν ἀρχηγὸς τοῦ κράτους (*summus imperans*). – Τὸ ζήτημα ἂν προηγήθηκε πρωταρχικῶς ὡς γεγονός μία πραγματικὴ σύμβασις τῆς ὑποταγῆς ὑπὸ αὐτὴν (*pactum subiectionis civilis* [σύμφωνο τῆς πολιτικῆς ὑποταγῆς]), ἢ ἂν προηγήθηκε ἡ βία καὶ μόνον ἐκ τῶν ὑστέρων ἐπακολούθησε ὁ νόμος, εἴτε καὶ ἂν ἔπρεπε νὰ ἀκολουθήσουν μὲ αὐτὴ τὴ σειρά: τοῦτα ἀποτελοῦν γιὰ τὸν λαὸ τοῦ τώρα ὑπόκειται ἤδη στὸν πολιτικὸ νόμο ἐντελῶς ἀσκοπούς λεπτολόγους συλλογισμοὺς οἱ ὅποιοι ἐν τούτοις ἐπαπειλοῦν μὲ κινδύνους τὸ κράτος· διότι, ἐὰν ὁ ὑπήκοος τοῦ εἶχε ἐξιχνιάσει τὴν καταγωγὴ τούτη, ἤθελε νὰ ἀντισταθεῖ σ' ἐκείνη τῆ νῦν κυρίαρχη ἐξουσία, τότε σύμφωνα μὲ τοὺς νόμους τῆς, δηλαδὴ τελείως δίκαια, θὰ τιμωροῦνταν, θὰ ἐξοντωνόταν ἢ (ὡς ἐκτὸς νόμου, *exlex*) θὰ ἐξοριζόταν. – Ἐνας νόμος ποῦ εἶναι τόσο ἱερὸς (ἀπαράβιαστος), ὥστε καὶ μόνον τὸ νὰ τὸν ἀμφισβητήσει κανεὶς πρακτικῶς, ἄρα τὸ νὰ ἀναστῆλει κανεὶς γιὰ μία στιγμὴ τὴν ἰσχύ του, συνιστᾷ κινδύνος ἐγκλήματος, νοεῖται μὲ τέτοιον τρόπο σὰν νὰ ἔπρεπε νὰ προέρχεται ὄχι ἀπὸ ἀνθρώπους ἀλλὰ ἀσφαλῶς ἀπὸ κάποιον ὕψιστον ἄμεμπτον νομοθέτη καὶ αὐτὴ εἶναι ἡ σημασία τῆς προτάσεως: «Κάθε ἐξουσία εἶναι ἀπὸ τὸν Θεόν»,¹⁷⁹ ἢ ὁποία δὲν

179. Βλ. Ρωμ. 13,1: «Οὐ γὰρ ἐστὶν ἐξουσία εἰ μὴ ὑπὸ θεοῦ».

3. Ὁ ἴδιος ἔχει ἐπίσης, σὲ περίπτωση ἐγκλήματος τοῦ ὑπηκόου, τὸ ὁποῖο καθιστᾷ ὀλέθρια γιὰ τὸ κράτος κάθε ἐπικοινωνία τῶν συμπολιτῶν μὲ αὐτόν, τὸ δικαίωμα τῆς ἐξορίας του σὲ μιὰ ἐπαρχία στὴν ἀλλοδαπή, ὅπου δὲν θὰ μετέχει τῶν δικαιωμάτων τοῦ πολίτη, δηλαδή ἔχει τὸ δικαίωμα τῆς ἀπελάσεως.

4. Ἔχει ἐπίσης τὸ δικαίωμα τῆς ἐξορίας ἐκτὸς τῆς χώρας ἐν γένει (*ius exilii*), νὰ τὸν στείλει στὰ πέρατα τοῦ κόσμου, δηλαδή στὸ ἐξωτερικὸ ἐν γένει (ποὺ λέγεται στὴν ἀρχαία γερμανικὴ γλῶσσα «Blend» [ἀθλιότητα]): κάτι ποῦ, ἐπειδὴ ὁ ἀρχηγὸς τῆς χώρας τοῦ ἀφαιρεῖ τώρα κάθε προστασία, εἶναι ταυτόσημο μὲ τὸ νὰ τὸν καθιστᾷ ἐκτὸς νόμου²¹³ ἐντὸς τῶν ὁρίων του.

§ 51

Οἱ τρεῖς ἐξουσίες στὸ κράτος, οἱ ὁποῖες πηγάζουν ἀπὸ τὴν ἔννοια τῆς κοινότητος ἐν γένει (*res publica latius dicta* [πολιτεία μὲ τὴν εὐρεία ἔννοια]), δὲν εἶναι παρὰ τρεῖς σχέσεις τῆς ἐνωμένης βουλῆσεως τοῦ λαοῦ, ἢ ὁποῖα πηγάζει *a priori* ἀπὸ τὸν Λόγο, καὶ μιὰ καθαρὴ ἰδέα τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ κράτους, ἢ ὁποῖα ἔχει ἀντικειμενικὴ πρακτικὴ πραγματικότητα. Ὁ ἀρχηγὸς ὁμοῦ αὐτὸς (ὁ ἡγεμόνας) παραμένει ἀπλῶς ἓνα νοερὸ πλάσμα (ποὺ ἀντιπροσωπεύει ὀλόκληρο τὸν λαὸ), ἐφ' ὅσον στερεῖται ἐνὸς φυσικοῦ προσώπου, τὸ ὁποῖο ἐκπροσωπεῖ τὴν ὕψιστη κρατικὴ ἐξουσία καὶ καθιστᾷ ἀποτελεσματικὴ τὴν ἰδέα τούτη ἐπὶ τῆς βουλῆσεως τοῦ λαοῦ. Ἀλλὰ ἡ σχέση τῶν κρατικῶν ἐξουσιῶν πρὸς τὴ βούληση τοῦ λαοῦ εἶναι νοητὴ κατὰ τρεῖς διαφορετικοὺς τρόπους: εἴτε ὅτι κυβερνᾷ ὅλους στὸ κράτος ἓνας, εἴτε ὅτι κυβερνοῦν ἐνωμένοι μερικοὶ ποὺ εἶναι ἴσοι μεταξὺ τους, ὅλους τοὺς ἄλλους, εἴτε ὅτι κυβερνοῦν ὅλοι μαζί τὸν καθένα, ἄρα καὶ τὸν ἑαυτό τους· δηλαδή, τὸ πολίτευμα εἶναι εἴτε αὐτοκρατορικὸ εἴτε ἀριστοκρατικὸ εἴτε δημοκρατικὸ. (Ἡ ἔκφραση «μοναρχικὸ» ἀντὶ «αὐτοκρατορικὸ» δὲν εἶναι κατάλληλη γιὰ τὴν ἔννοια ποὺ θέλωμε ἐδῶ· διότι μονάρχης εἶναι ἐκεῖνος ποὺ ἔχει τὴν ὕψιστη ἐξουσία, ἐνῶ αὐτοκράτωρ²¹⁴ εἶναι ἐκεῖνος ποὺ ἔχει ὅλη τὴν ἐξουσία· ὁ δεῦτερος εἶναι ὁ ἡγεμόνας, ἐνῶ ὁ πρῶτος ἀπλῶς τὸν ἐκπροσωπεῖ). – Ἀντιλαμβάνεται κανεὶς εὐκόλα ὅτι τὸ αὐτοκρατορικὸ πολίτευμα εἶναι τὸ ἀπλοῦστερο, δηλαδή τὸ πολίτευμα τῆς σχέσης τοῦ ἐνὸς (τοῦ βασιλιᾶ)

213. *vogelfrei machen*: κατὰ λέξιν: τὸν καθιστᾷ «ἐλεύθερο σὰν πουλί», ἐκτὸς νόμου, ἀπάτριδα. Κατὰ τὸ ἀρχαῖο γερμανικὸ δίκαιο: στερεῶ κάποιον ἀπὸ τὴν προστασία τῶν νόμων.

214. Στὸ πρωτότυπο: *Autokrator oder Selbstherrscher* (ταυτόσημες λέξεις).

πρὸς τὸν λαὸ, ἄρα ὅπου ὁ νομοθέτης εἶναι μόνον ἓνας. Τὸ ἀριστοκρατικὸ πολίτευμα συντίθεται κίβλας ἀπὸ δύο σχέσεις: δηλαδή ἀπὸ τὴν σχέση τῶν εὐγενῶν (ὡς νομοθετῶν) πρὸς ἀλλήλους, ὥστε νὰ δημιουργήσουν τὸν ἡγεμόνα, καὶ ἔπειτα ἀπὸ τὴν σχέση τοῦ ἡγεμόνα αὐτοῦ πρὸς τὸν λαὸ· ἐνῶ τὸ δημοκρατικὸ πολίτευμα εἶναι τὸ πιὸ σύνθετο ἀπὸ ὅλα, δηλαδή ἐνώνει πρῶτα τὴ βούληση ὅλων, γιὰ νὰ διαμορφώσει ἀπὸ αὐτὴν τὸν λαὸ, ἔπειτα ἐνώνει τὴ βούληση τῶν πολιτῶν, γιὰ νὰ διαμορφώσει τὴν κοινότητα, καὶ τέλος ἀναδεικνύει γιὰ τὴν κοινότητα αὐτὴ τὸν ἡγεμόνα ποὺ εἶναι ἡ ἴδια τούτη ἡ ἐνωμένη βούληση.* Ὅσον ἀφορᾷ στὴ ρύθμιση τοῦ δικαίου στὸ κράτος, τὸ ἀπλοῦστερο πολίτευμα εἶναι ἀσφαλῶς συνάμα καὶ τὸ καλύτερο, ἀλλὰ ὅσον ἀφορᾷ στὸ ἴδιο τὸ δίκαιο, εἶναι τὸ πιὸ ἐπικίνδυνο γιὰ τὸν λαὸ, ἐν ὅψει τοῦ δεσποτισμοῦ γιὰ τὸν ὁποῖο ἀποτελεῖ τόσο μεγάλο πειρασμό. Στὸν μηχανισμό τῆς ἐνώσεως τοῦ λαοῦ βάσει ἀναγκαστικῶν νόμων, ἢ ἀπλοποίηση ἀποτελεῖ βεβαίως τὸν ἔλλογο γνῶμονα· δηλαδή, ὅταν εἶναι ὅλοι οἱ πολῖτες παθητικοὶ καὶ ὑπακούουν σὲ ἓναν ποὺ τοὺς κυβερνᾷ· τοῦτο ὁμοῦ δὲν καθιστᾷ τοὺς ὑπηκόους πολῖτες. Ὅσον ἀφορᾷ στὴν παραμυθία μὲ τὴν ὁποῖα πρόκειται νὰ ἱκανοποιηθῶν ὁ λαός: ὅτι δηλαδή ἡ μοναρχία (στὴν πραγματικότητα ἐδῶ: ἡ αὐτοκράτεια) εἶναι τὸ καλύτερο πολίτευμα, ὅταν ὁ μονάρχης εἶναι καλὸς (δηλαδή, ὅταν δὲν ἔχει ἀπλῶς τὴ βούληση ἀλλὰ ἐπιπλέον καὶ τὴ φρόνηση), τοῦτο ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ ταυτολογικὰ ἀποφθέγματα τῆς σοφίας καὶ δὲν λείπει τίποτε παραπάνω ἀπὸ τοῦτο: τὸ ἄριστο πολίτευμα εἶναι ἐκεῖνο, μὲ τὸ ὁποῖο ὁ διοικητὴς τοῦ κράτους καθίσταται ὁ καλύτερος κυβερνήτης, δηλαδή ἐκεῖνο ποὺ εἶναι τὸ ἄριστο.

§ 52

Εἶναι μάταιο νὰ ἐξηγιᾶσμε τὸ ἱστορικὸ τεκμήριο τοῦ μηχανισμοῦ αὐτοῦ, δηλαδή δὲν μπορούμε νὰ ἀνέλθομε μέχρι τὸ χρονικὸ σημεῖο τῆς ἀρχῆς τῆς πολιτικῆς κοινωνίας (ἐπειδὴ οἱ ἄγριοι δὲν θεσπίζουν κάποιο κείμενο τῆς ὑποταγῆς τους στὸν νόμο, καὶ εἶναι δυνατὸν νὰ συναχθεῖ ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ φύση τῶν ἀγρίων ἀνθρώπων πὼς θὰ πρέπει νὰ ξεκίνησαν μὲ τὴ βία). Ἀλλὰ ἡ πραγματοποίηση τῆς διερεύνησης αὐτῆς μὲ τὴν πρόθεση νὰ μεταβληθεῖ ἐνδεχομένως διὰ τῆς βίας τὸ νῦν ὑφιστάμενο

* Δὲν ἀναφέρω ἐδῶ τίποτε γιὰ τὴ νόθευση τοῦ πολιτεύματος τούτου ἀπὸ δυνάστες οἱ ὁποῖοι ἀποκοτῶν τὴν ἐξουσία ἔπειτα ἀπὸ ἐπεμβάσεις καὶ χωρὶς δικαίωμα (γιὰ τὴν ὀλιγαρχία καὶ τὴν ὀχλοκρατία), τὸ ἴδιο καὶ γιὰ τὰ λεγόμενα μεικτὰ πολιτεύματα, διότι τοῦτο θὰ μᾶς ὀδηγοῦσε πολὺ μακριά.